

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ  
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КУЦМУС НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА



УДК 332.1:63:316.4:339.97

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ  
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ,  
ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора економічних наук

Житомир – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському національному агроекологічному університеті Міністерства освіти і науки України.

**Науковий консультант:** доктор економічних наук, професор,  
заслужений діяч науки і техніки України  
**Зінчук Тетяна Олексіївна,**  
Житомирський національний  
агроекологічний університет,  
завідувач кафедри міжнародних економічних  
відносин та європейської інтеграції

**Офіційні опоненти:** доктор економічних наук, професор,  
член-кореспондент НАН України  
**Бородіна Олена Миколаївна,**  
Державна установа “Інститут економіки  
та прогнозування НАН України”,  
завідувач відділу економіки  
і політики аграрних перетворень

доктор економічних наук, професор  
заслужений діяч науки і техніки України  
**Михайлова Любов Іванівна,**  
Сумський національний аграрний університет,  
завідувач кафедри менеджменту  
зовнішньоекономічної діяльності  
та євроінтеграції

доктор економічних наук, професор,  
заслужений діяч науки і техніки України  
**Черевко Георгій Владиславович,**  
Львівський національний аграрний університет,  
завідувач кафедри економіки

Захист відбудеться 31 травня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.083.02 у Житомирському національному агроекологічному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Житомирського національного агроекологічного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7.

Автореферат розісланий 27 квітня 2019 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
кандидат економічних наук



Л. В. Тарасович

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Рушійною силою трансформаційних змін в економіках країн світу в останнє десятиріччя стала глобалізація. Сільська економіка не є виключенням й зазнає суттєвих глобалізаційних впливів, внаслідок чого ставиться під загрозу реалізація її життєзабезпечувальної місії та спостерігається критичне послаблення відтворювальної функції села. За таких умов функціонування сільської економіки розглядається, насамперед, через призму пошуку можливостей для створення сприятливих умов життєдіяльності та підвищення добробуту сільського населення, економічного та соціального зростання. Однією з можливостей переходу на засади сталого розвитку та протидії відтоку сільського населення є досягнення гендерної збалансованості. Ігнорування та недовикористання гендерного потенціалу, з економічної точки зору, є суттєвим гальмівним чинником повноцінного функціонування ринків товарів та послуг, робочої сили, капіталу, нових знань та технологій. На засадах гендерної рівності процес формування як виробничо-ресурсного, так і людського потенціалу, а також реалізація потреб та здібностей, накопичення культурних і духовних цінностей, опанування навичок та професійного досвіду може відбуватися ефективно і набувати незворотного характеру, створюючи тим самим передумови для зростання багатofункціональної сільської економіки.

Найактивніші наукові дискусії стосовно теоретико-методологічного наповнення категоріального апарату досліджень сільської економіки ведуться такими зарубіжними і вітчизняними вченими, як Д. Бассет, Д. Брюс, А. Вольтерс, Р. Готліб, С. Гудман, М. Драбенстот, М. Дроздова, Дж. Ісе, Д. Кехо, С. Краус, М. Хенкель, М. Хенрі. Серед сучасних дослідників процесу формування потенціалу сільської економіки, зокрема, людського, необхідно виділити Т. Альтер, М. Баранівського, К. Біджак, О. Бородіну, Г. Гріна, Т. Гоголь, С. Деллера, Т. Зінчук, М. Ільїну, П. Метсон, Л. Михайлову, І. Прокопу, К. Сакс, Д. Тільмана, А. Траугера, М. Фортунато, Г. Черевка, Д. Шпільмана. Гендерні аспекти розвитку економіки піднімаються в багатьох працях Є. Базуєвої, Є. Баллаєвої, К. Барби, Л. Бенерії, Г. Беріка, Т. Власової, Н. Грицяк, В. Завалевської, О. Іващенко, Д. Коновалова, С. Тебо, Р. Хаусмана, Л. Чакраборті. Синтез триєдиності складових “глобалізація – сільська економіка – гендерна рівність” з позиції формування науково-методологічних та методичних підходів до дослідження знаходить своє відображення в роботах кола науковців, зокрема Дж. Аббаса, Б. Бок, М. Бейліни, П. Емамі, О. Деджі, Л. Михайлової, М. Осаріо, М. Флоро, С. Шортал.

Водночас наукове пізнання глобалізаційних змін у сфері сільської економіки та формування нових підходів до визначення місця і ролі гендерних відносин у сільському соціумі вимагає відповідної методології й цілісного аналізу, що об'єктивно зумовлено загрозливою ситуацією щодо збереження людського потенціалу сільських територій. Недостатньо економічно аргументованим залишається характер впливу гендерної нерівності на результат функціонування економічних систем в цілому та в умовах сільського

соціально-економічного простору зокрема. Потребують концептуалізації стратегічні напрями подолання гендерної нерівності та розширення уповноваженості сільських жінок в умовах недосконалості інституційного середовища сільського розвитку. Отже, актуальність, теоретична та практична значимість зазначених проблем, їх недостатня розробленість у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, його мету та завдання, перспективну структуру та логіку вирішуваних завдань.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дисертаційна робота є результатом наукових досліджень, виконаних автором відповідно до плану науково-дослідних робіт Житомирського національного агроекологічного університету за темами: “Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки Північно-Західного регіону України” (номер державної реєстрації 0110U2406), у рамках якої розроблено методологічні засади дослідження проблем розвитку сільської економіки; “Соціально-економічні пріоритети сільського розвитку в умовах глобалізації економіки та євроінтеграційних перспектив України” (номер державної реєстрації 0115U007088), у межах якої автором обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку сільської економіки в умовах гендеризації глобальних економічних процесів; “Інклюзивна модель сталого розвитку сільських громад в умовах євроінтеграційної перспективи” (номер державної реєстрації 0117U002519), під час роботи над якою автором досліджено прикладні аспекти проблеми гендерної нерівності в розвитку сільських громад з урахуванням методології реалізації європейських політик згуртування та сільського розвитку. Крім того, автором встановлено регіональні особливості формування та реалізації політики сільського розвитку при виконанні наукового завдання 39.01.00.08П Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту сільського господарства Західного Полісся НААН України на тему: “Науково-методичні засади сталого соціально-економічного розвитку сільських територій на регіональному рівні” (номер державної реєстрації 0114U003354).

**Мета і завдання дослідження.** Метою роботи є теоретико-методичне і методологічне обґрунтування та розробка перспективних напрямів розвитку багатофункціональної сільської економіки з урахуванням посилення ролі гендерної складової у глобалізаційних процесах. Досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження обумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- систематизувати концептуальні засади дослідження поняття “сільська економіка” з позицій інтеграції гендерного підходу;
- аргументувати методологічні засади дослідження гендерних параметрів сільської економіки в контексті еволюції цілей глобального розвитку;
- обґрунтувати методологічний підхід до формування гендерних імперативів розвитку сільської економіки;
- розкрити теоретичну сутність багатофункціональної моделі сільської економіки з позицій сталого розвитку;

- дати оцінку залежності між рівнем економічного розвитку країн та характером проблем гендерної нерівності в умовах глобального середовища;
- узагальнити теоретичні та прикладні підходи до систематизації чинників впливу на рівень розвитку сільської економіки з урахуванням наслідків глобалізації;
- актуалізувати гендерні параметри розвитку сільської економіки й встановити причини її асиметричності на основі регіонального та ієрархічного підходів;
- розробити та апробувати методичний інструментарій оцінювання гендерної нерівності в системі сільської економіки;
- окреслити методологію дослідження впливу гендерної нерівності на добробут сільського населення;
- виявити вплив інклюзії сільського населення до соціально-економічних відносин на рівень розвитку сільської економіки;
- надати рекомендації щодо стимулювання сільського розвитку з урахуванням наслідків глобалізації через просування мейнстрімінгу гендерної рівності, принципів інклюзивності, диверсифікації сільського бізнесу і трансферу знань та інновацій.

*Об'єктом дослідження* є процес розвитку сільської економіки та зміни в підходах до оцінки участі чоловіків і жінок у забезпеченні соціально-економічного зростання суспільства у глобальному середовищі.

*Предметом дослідження* є теоретико-методологічні засади та прикладні організаційно-економічні й соціальні аспекти формування гендерно-сенситивної моделі розвитку сільської економіки.

**Методи дослідження.** Методологічною основою дисертаційного дослідження слугував підхід, в основу якого покладено визначення гендеру як певного типу соціальних взаємовідносин між чоловіками та жінками, на які накладається специфіка сільського способу життя та економіки, культури, розподілу соціальних ролей, участі у виробничих та бізнесових технологіях, можливостей отримання доходу та громадянської самореалізації. Аргументація теоретичних положень та висновків дослідження щодо тенденцій та закономірностей розвитку сільської економіки на гендерних засадах будувалася на системному та міждисциплінарному підходах, спиралася на науково-прикладні розробки провідних фахівців сільського розвитку та глобалістики, концептуальні засади гендерної економіки й сучасних неоруралістичних досліджень.

Методика дослідження була сформована на основі застосування загальнонаукових та спеціальних економічних методів досліджень, зокрема: *індукції й дедукції, аналізу і синтезу* – для обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження; *абстрактно-логічного* – при ідентифікації сутності основних понять, визначень і категорій руральних та гендерних досліджень; *історико-економічного* – для виявлення генези теорій сільської економіки та еволюції теоретичних концепцій гендеру в методології економічних досліджень; *термінологічного аналізу та методів формальної*

*логіки* – при уточненні категоріального апарату гендерних досліджень сільської економіки; *порівняльного аналізу* – для зіставлення кількісних та якісних індикаторів розвитку сільської економіки та гендерних відносин у сільському соціумі; *синергетичного* – для відображення поступального економічного зростання та розвитку цивілізованих гендерних відносин у контексті формування інституційного середовища і узгодженої аграрної політики на сільських територіях, що відповідає сучасним міжнародним вимогам та протидіє негативним наслідкам глобалізації; *статистико-економічного* – для збору, обробки статистичних даних, дослідження динаміки параметрів економічних та соціальних процесів на сільських територіях, оцінки гендерних розривів та регіональної диференціації значень індикаторів нерівності за ознакою статі у регіональному розрізі; табличної та графічної візуалізації отриманих результатів; *економічної компаративістики* – для порівняння механізмів реалізації гендерних пріоритетів політики сільського розвитку окремих країн світу в умовах формування гіперінституційного середовища; *соціологічного опитування* – для детермінації соціально-економічних, екологічних та інституційних особливостей розвитку сільських територій з позиції представників різних статей; *економіко-математичного моделювання* – з метою обґрунтування характеру впливу гендерної нерівності на сільську економіку, аргументації переваг інклюзивної моделі її розвитку; *монографічного* – дослідження напрямів та інструментів стимулювання розвитку економіки сільських територій, нівелювання гендерних асиметрій в окремих країнах світу, пошуку можливостей адаптації позитивного досвіду до національних умов; *наукової абстракції* – для узагальнення результатів досліджень та формулювання висновків через поглиблене пізнання соціально-економічних процесів на сільських територіях.

*Інформаційними джерелами дослідження* стали законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють питання рівності прав і можливостей представників різних статей, а також визначають стратегічні перспективи розвитку сільської економіки, міжнародні конвенції та угоди щодо подолання різних форм дискримінації жінок; матеріали Організації об'єднаних націй (ООН) та Програми розвитку ООН, Всесвітнього банку, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАОстат), Європейського інституту гендерних досліджень, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства торгівлі та економічного розвитку України; дані міжнародної статистичної звітності, зокрема, світових та європейських організацій (ЄВРОстат, Міжнародна організація праці, Давоський економічний форум); монографічні праці та наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів; результати соціологічного опитування сільського населення щодо соціально-економічних проблем розвитку сільських територій; науково-аналітична інформація мережі *Internet*, результати особистих узагальнень автора, зроблених, зокрема, за результатами участі в міжнародних проектах та програмах стажування (наукове стажування в Інституті аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО,

м. Халле, Німеччина), 2016 р.; освітній модуль Jane Monnet “Аграрна політика ЄС”, програма ERASMUS+ ЄС, 2016–2019 рр.).

**Наукова новизна одержаних результатів.** Основні положення, що визначають наукову новизну та відображають найвагоміші результати дослідження автора, включають такі наукові позиції:

*вперше:*

- дано авторське визначення поняття сільської економіки з позицій гендерного виміру як відкритої соціально-економічної системи, що має гендерно диференційовані “вхід” (природні, трудові, інформаційні, інноваційно-інвестиційні та інші ресурси) і “вихід” (добробут сільського населення) та функціонує в умовах посилення взаємозв’язків між суб’єктами руральної та урбанізованої економік, конвергенції способів життя сільського і міського населення, їх поступової диджиталізації й дозволяє трансформувати ендогенний і екзогенний потенціал сільських територій у відповідний рівень сільському розвитку;
- сформовано методологію визначення імперативів розвитку сільської економіки, зорієнтованих на досягнення гендерної рівності як передумови якісних трансформацій у сільському соціумі: 1) паритетності можливостей та участі чоловіків і жінок у формуванні та реалізації стратегій сільського розвитку; 2) гендерної симетрії у сфері доступу до ресурсів, прибутку, технологій, ринків та послуг; 3) рівного представництва в управлінні й справедливих можливостей для участі та лідерства; 4) залучення жінок до процесу трансферу знань та інновацій. Обґрунтування та реалізація імперативів дозволяє розвинути методологічні засади теорії руралізму в умовах зміни параметрів гендерних відносин під впливом глобалізаційних викликів;
- запропоновано методологічний підхід до наукового дослідження гендерних закономірностей розвитку сільської економіки з урахуванням особливостей ринкових аграрних трансформацій, зміни пріоритетів і механізмів формування соціального капіталу сільських територій, Цілей сталого розвитку, застосування якого дає можливість теоретично аргументувати специфіку соціально-економічних відносин у сільському соціумі, здійснити прикладний аналіз особливостей та протиріч в інституційно-правовому, економічному й соціокультурному середовищах сільських територій, виявити детерміновані наслідки існування гендерних проблем та обґрунтувати перспективи сільського розвитку на гендерних засадах;
- розроблено економіко-математичну модель впливу гендерної нерівності на розвиток сільської економіки на основі застосування методичного інструментарію побудови виробничої функції Кобба-Дугласа, що формалізує обернений характер взаємозв’язку між індексом гендерної нерівності та індикаторами матеріального добробуту сільського населення й аргументує необхідність розробки стратегій сільського розвитку на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях відповідно до принципу гендерної рівності.

*удосконалено:*

- організаційно-економічні, соціальні та екологічні засади формування багатофункціональної моделі розвитку сільської економіки на основі методології сталого життєзабезпечення. На відміну від традиційної агроцентричної, запропонована модель сфокусована на нівелювання проблем бідності, відмінностей в соціально-політичному та економічному уповноваженні різних соціальних груп сільського населення, що дає можливість не лише врахувати ринкові пріоритети та принципи людиноцентризму, а й виявити нові можливості для інтеграції ідей смарт- та інклюзивного розвитку, якісних прогресивних перетворень сільської економіки, просування цінностей людського і соціального капіталів, їх здатності до ефективного використання ендегенного потенціалу сільських територій;
- методику оцінки гендерних параметрів сільської економіки з огляду на специфіку функціонування системи освіти, політичної та економічної активності, репродуктивного здоров'я в сільській місцевості, що, на відміну від загальноприйнятої, дозволяє забезпечити актуалізацію масштабів проблеми гендерної асиметричності на руральному рівні та ідентифікувати глибину її проявів у часовому і регіональному вимірах;
- теоретико-методологічне наповнення категорії “інклюзивний розвиток”, трактування якої передбачає зростання на засадах рівних можливостей та покладено в основу формування гендерно-сенситивної моделі розвитку сільської економіки, що генерує умови соціального згуртування, збереження екологічно безпечного середовища життєдіяльності та загальне підвищення рівня добробуту сільського населення.

*дістали подальшого розвитку:*

- систематизація чинників впливу на рівень розвитку сільської економіки з виокремленням гендерної нерівності як інтегрального дискримінаційного чинника життєдіяльності сільських громад, що є загрозою досягнення сталості внаслідок втрат людського розвитку, що спричинено несприятливим суспільно-економічним становищем сільських жінок;
- обґрунтування взаємозалежності між рівнем розвитку економічних систем країн світу і характером проблеми гендерної нерівності, що доводить закономірність поляризації інституційних умов гендерних відносин, зокрема, у сфері реалізації потенціалу жінок в суспільно-економічній діяльності, збереження усталених нелатентних дискримінаційних норм і механізмів та потребу в подоланні явища нерівності за ознакою статі як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні сільських громад;
- таргетування та методика гендерного аналізу параметрів розвитку сільської економіки, які свідчать про наявність макро-, мезо- та мікрорівневих асиметрій, зокрема: вертикальної й горизонтальної сегрегації праці, гендерних розривів в її оплаті та мотивації, особливостей поєднання трудових і сімейних обов'язків, відмінностей у бюджетуванні часу, проявах та формах лідерства, технологіях, функціях і стилях управлінської діяльності тощо. Отримані аналітичні висновки



відображають національний профіль проблеми гендерної нерівності на фоні глобальних характеристик та підтверджує неможливість копіювання стратегій сільського розвитку, нині існуючих в гіперінституційному середовищі;

- стратегічні пріоритети розвитку сільської економіки, спрямовані на забезпечення добробуту сільського населення, передбачають застосування механізму гендерного мейнстримінгу; розширення та збалансування економічних можливостей сільських чоловіків і жінок через використання підприємницького потенціалу й диверсифікацію сільського бізнесу; підвищення рівня функціональної грамотності; стимулювання трансферу знань та інновацій; гарантування гендерної інклюзії.

**Практичне значення одержаних результатів.** Полягає у можливості системного удосконалення національної політики сільського розвитку на основі розроблених науково-прикладних підходів до стимулювання процесу зростання сільської економіки в умовах глобалізації з урахуванням результатів економіко-математичного моделювання взаємозалежності між гендерною нерівністю та добробутом сільського населення.

Зокрема, результати здійсненого автором системного аналізу причин існування гендерних асиметрій в сільській економіці та оцінку їх параметрів, обґрунтування напрямів подолання гендерної асиметрії на засадах інклюзивного розвитку сільських громад, диверсифікації сільського підприємництва, трансферу знань та інновацій було використано Житомирською обласною радою під час розробки Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2018 рік, затвердженої рішенням №868 від 21.12.2017 р. (довідка № р-5 22/1689 від 04.12.2018 р.).

Матеріали, підготовлені автором щодо розширення повноважень сільських жінок в управлінні сільськими громадами, забезпечення гендерної рівності на ринку праці, враховані ДУ “Інститут економіки та прогнозування” НАН України при підготовці проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на період 2015–2020 рр. в частині розробки Стратегічного пріоритету 7 “Сільський розвиток – відродження українського села” (довідка №135–15/25 від 15.01.2016 р.). Пропозиції до проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. в частині згаданого пріоритетного напрямку надіслано у Робочу групу з питань розвитку сільських територій Ради з питань розробки проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. при Міністерстві аграрної політики та продовольства України (лист від 03.03.2015 р. №135–13/134). Представлені матеріали отримали схвальний відгук і використані під час підготовки відповідних розділів Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. (лист-відповідь від 21.10.2015 р. №10–21–2015 робочої групи з питань розвитку сільських територій Проекту USAID АгроІнвест).

Результати дисертаційного дослідження в частині обґрунтування напрямів диверсифікації сільської економіки, просування екологічної освіченості селян, активізації лідерського потенціалу сільських жінок в процесах місцевого самоврядування були використані при розробці Програми соціально-економічного розвитку громади Василівської сільської ради Житомирського району Житомирської області (довідка №534 від 29.12.2014 р.).

Розроблені автором принципи й методичні засади гендерного бюджетування застосовано при розробці бюджету як центральної системи розподілу ресурсів для реалізації багатовимірних цілей соціально-економічного розвитку Радомишльської міської об'єднаної територіальної громади на 2019 р. (довідка №01–27/103 від 14.01.2019 р.).

Теоретичні узагальнення та практичні результати дослідження, обґрунтовані у дисертаційній роботі, щодо глобального профілю проблем гендерної нерівності та перспектив їх розв'язання в контексті Цілей сталого розвитку, використовуються у навчальному процесі Житомирського національного агроекологічного університету при викладанні навчальних дисциплін “Глобальна економіка” та “Міжнародний менеджмент” (довідка №1873 від 26.12.2018 р.).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є оригінальною самостійно виконаною науковою працею, в якій відображено теоретико-методологічні та аналітичні узагальнення і пропозиції щодо розвитку сільської економіки в умовах глобалізації на засадах гендерної рівності, що отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї, тези та положення, які є результатом власних розробок здобувачки. Положення, які виносяться на захист, у повному обсязі викладено у наукових працях.

**Апробація результатів дослідження.** Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційного дослідження пройшли апробацію та отримали позитивну оцінку на різних публічних наукових заходах, зокрема, міжнародних, іноземних та вітчизняних конференціях, форумах, конгресах, круглих столах: Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 10-річчю факультету аграрного менеджменту ЖНАЕУ (м. Житомир, 25–27 березня 2010 р.); “Сталий розвиток підприємств, регіонів, країн” (м. Дніпропетровськ, 5–7 листопада 2012 р.); “Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку” (м. Львів, 26–27 жовтня 2012 р.); “Наука на службі сільського господарства” (м. Миколаїв, 07 березня 2013 р.); “Пріоритети, напрями та сучасні чинники розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти” (м. Ужгород, 13–14 квітня 2013 р.); “Гендерна проблематика та антропологічні горизонти” (м. Острог, 4–5 жовтня 2013 р.); “Кооперативні читання – 2014” (м. Житомир, 27–29 березня 2014 р.); “Наукові читання – 2014, 2015” (м. Житомир), “Кооперативні читання – 2015” (м. Житомир, 3 квітня 2015 р.); “Розвиток національної економіки: теорія і практика” (м. Івано-Франківськ, 3–4 квітня 2015 р.); “Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України” (м. Житомир, 17–18 листопада 2015 р.); “Actual problems of economies of post-communist countries at current stage”

(м. Тбілісі, Грузія, 28–29 червня 2013 р.); “Rural labor in transition: structural change, migration and governance” (Халле (Саале), Німеччина, 22–24 червня 2016 р.); “European Agriculture towards 2030 Perspectives for further East-West Integration” & “Large farm management” (м. Київ, 20–21 вересня 2016 р.); “Economy and society: modern foundation for human development” (м. Лейпціг, Німеччина, 31 жовтня 2016 р.); “Economies of Poland and Ukraine in face of current economic and social challenges” (м. Варшава, Польща, 14 листопада 2016 р.); “Розвиток земельних відносин та організаційно-економічне, правове, технологічне забезпечення агропромислового комплексу України” (м. Київ – м. Вінниця, 23–25 травня 2017 р.); “Dylematy polskiej polityki społeczno-gospodarczej” (м. Кельце, Польща, 9–11 жовтня 2017 р.); “Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій” (м. Житомир, 25 жовтня 2018 р.); “Сталий розвиток – ХХІ століття: управління, технології, моделі (наукові читання імені Ігоря Недіна)” (м. Київ, 23–24 жовтня 2018 р.).

**Публікації.** Результати дослідження опубліковано у 43 наукових працях загальним обсягом 165,12 друк. арк. (39,64 друк. арк. належить автору), з них: 1 одноосібна монографія (18,5 друк. арк.); 5 монографій у співавторстві (6,12 друк. арк.); 22 статті у наукових фахових виданнях (10,54 друк. арк.), з яких 9 – статті у іноземних наукових періодичних виданнях та прирівняних до них виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз (4,18), у т. ч. 1 до бази Scopus (0,35 друк. арк.); 19 публікацій в інших наукових виданнях (10,60 друк. арк.).

**Структура та обсяг роботи.** Дисертація складається з анотації, вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 457 сторінок, обсяг основної частини – 354 сторінки. Дисертація містить 43 таблиці, 91 рисунок та 15 додатків. Список використаних джерел налічує 507 найменувань.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі – “**Теоретико-методологічні засади дослідження процесу розвитку сільської економіки**” – досліджено теорії та моделі розвитку сільської економіки в контексті сучасної парадигми руралізму; теоретично обґрунтовано переваги багатофункціональності сільської економіки з урахуванням пріоритетів сталого розвитку; виокремлено методологічні особливості інтеграції категорії “гендер” в економічні дослідження; сформульовано гендерні імперативи розвитку сільської економіки.

Еволюція руральних досліджень обумовила появу поняття сільської економіки, котра з позицій класичної парадигми аграрного розвитку сприймається переважно як явище антагоністичне за своїм змістом до урбаністичної економіки або, навпаки, як синонім аграрної економіки. Множина та різновекторність сучасних теоретико-методологічних підходів до трактування сільської економіки, застосування системного підходу, доповненого ідейними засадами теорії неоруралізму, дозволили інтерпретувати її як соціально-економічну систему відкритого типу, що трансформує

ендогенний та екзогенний потенціал сільських територій у відповідний рівень сільського розвитку (рис. 1).



Рис. 1. Концептуальна модель сталого розвитку сільської економіки

Виклики глобалізації та становлення гуманістичного суспільства доводять недостатність агроцентричної моделі сільської економіки та аргументують нову її логіку – логіку багатофункціональності. Доведено, що багатофункціональність сільської економіки є передумовою її сталого розвитку і означає спрямованість не лише на забезпечення розвитку сільського господарства, реалізацію його економічної ролі в системі національної економіки, а й різностороннє сприяння життєдіяльності сільського населення, у тому числі – і поза межами сільськогосподарського виробництва. На основі синтезу результатів дослідження встановлено, що холістична та водночас інтеграційна концепція сталого життєзабезпечення комплексно, із застосуванням синергетичного ефекту, описує складну взаємодію гендерної рівності, засобів для існування, продовольчої безпеки, сільськогосподарського розвитку та скорочення масштабів бідності в процесі життєзабезпечення на умовах збереження та укріплення природного потенціалу.

Констатовано, що в умовах глобалізації очікуваний ефект від взаємодії складових життєзабезпечення може бути досягнутим в гендерно сенситивному середовищі. Даний тип середовища для економічного зростання формується за умов відповідності економічної системи будь-якого рівня складності таким критеріям, як чутливість до гендерної диференціації; урахування гендерної специфіки; розширення прав і можливостей жінок; гендерна трансформативність. Здійснене дослідження доводить виправданість активізації досліджень відмінностей між чоловіками та жінками, які змістилися з природничої у соціальну, а в подальшому – економічну площину, що спровокувало появу низки теоретичних концепцій гендеру та їх поступову адаптацію до методології економічних пошуків.

Різновекторність сучасних підходів до трактування категорії “гендер” в економічній площині еволюціонувала в дієву методологію аналізу, що забезпечує сприйняття чоловіків та жінок не як бінарних опозицій, а як рівноправних учасників соціально-економічних процесів. З огляду на глобальний характер змін відбулося становлення гендерної економіки як новітнього напрямку досліджень. Він концентрується на генезисі інститутів гендерної рівності, визначенні факторів і траєкторії оптимізації інституційного механізму забезпечення гендерної рівності, аналізі витрат відтворення гендерної асиметрії, доповненні методичного інструментарію аналізу й оцінювання проявів нерівності статей в економіці.

Теоретичне дослідження процесу розвитку сільської економіки, реалізоване на засадах методології інституціоналізму, дозволило інтегрувати гендер як соціальний інститут, за допомогою якого відбувається вплив на досліджувану систему структури сільського соціуму. Методологічними принципами розвитку сільської економіки визначено: неподільність та незворотність; обернена пропорційність технологічної революції інституційному опору; пряма залежність між розвитком та освітнім рівнем сільської громади; універсальність цінностей, створених у процесі технологічного розвитку. Дотримання запропонованих принципів підкреслює необхідність гендерної детермінації розвитку та аргументує його імперативи,

зокрема, забезпечення паритетних і справедливих можливостей та участі чоловіків і жінок у формуванні політики сільського розвитку; досягнення гендерної симетричності щодо доступу до ресурсів, прибутку, технологій, ринків та послуг; рівності представництва в управлінні та можливостей для участі й лідерства; інтеграції жінок до процесу просування та використання інновацій у сільській економіці (рис. 2).



**Рис. 2. Гендерні імперативи розвитку сільської економіки**

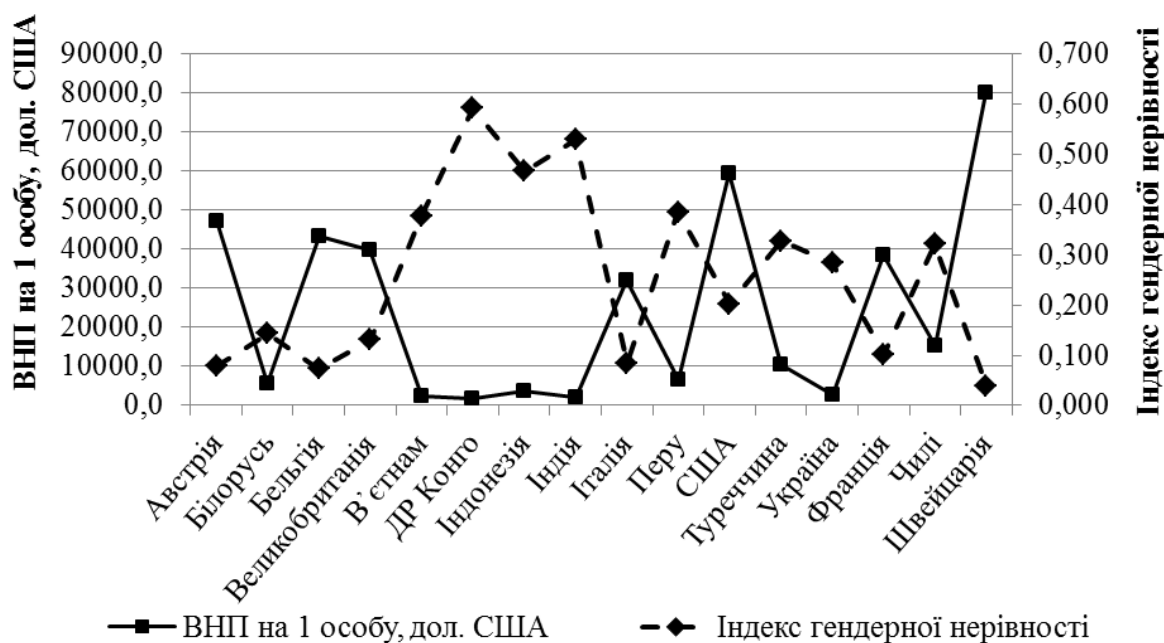
Отже, гендерна нерівність поряд з несприятливими демографічними змінами на сільських територіях і прогресуючим старінням сільського соціуму, стрибкоподібністю та непрогнозованістю економічних перетворень, інтенсифікацією землекористування в контексті глобальної продовольчої кризи, "примарністю" соціальної й економічної рівності, перманентною соціальною динамікою та інституційними змінами, перерозподілом влади та впливу формує виклики розвитку сільської економіки. З огляду на це гендер має сприйматися як невід'ємний елемент розробки та реалізації стратегій розвитку,

конфігуративні зміни якого визначають характер еволюції сільського суспільства.

У другому розділі – “Глобальний профіль гендерних відносин у сільській економіці” – досліджено прояви гендерної нерівності в економічному розвитку країн світу; проаналізовано участь сільських жінок у реалізації цілей глобального розвитку; виявлено гендерні пріоритети реалізації політики сільського розвитку в розвинених країнах світу.

Проведені дослідження на глобальному та національному рівнях доводять, що суттєвою перешкодою в економічному розвитку людства є гендерна нерівність, яка виявляється в асиметрії можливостей жінок і чоловіків у питаннях доступу до влади, сфери освіти та зайнятості, доходів, власності і притаманна кожній країні незалежно від політичної конституції й досягнутого рівня розвитку. Нерівність за ознакою статі продовжує залишатися не лише свідченням низького рівня соціального розвитку певної країни, дискримінаційним індикатором організації внутрішнього соціокультурного середовища, а й чинником економічного пригнічення, своєрідним інгібітором прогресивних суспільно-економічних перетворень, властивих глобальній економіці.

Внаслідок відсутності чіткої аргументації взаємообумовленості значень індексу людського розвитку та індикаторів змін економічного середовища певної країни, важливо підкреслити існування тісного взаємозв'язку між досягнутим рівнем гендерної рівності та показниками економічного розвитку (рис. 3). Водночас максимального прогресу у нівелюванні проявів нерівності за ознакою статі вдалося досягнути країнам із низьким рівнем людського розвитку, що є свідченням ефективності глобальних зусиль щодо підтримки їх зростання, а також внутрішніх економічних перетворень.



**Рис. 3. Взаємозалежність між гендерною нерівністю та економічним розвитком в окремих країнах світу, 2016 р.**

Дослідження проблеми існування гендерної нерівності в країнах з низьким рівнем розвитку вказує, що головними причинами цього є такі: гендерна дискримінація в освіті та охороні здоров'я, на ринку праці, прийнятті рішень поза межами домогосподарства; відсутність свободи для жінок у праві вибору; фемінізоване працеінтенсивне домашнє господарство та виробництво; висока фертильність і ризики, які супроводжують це явище; патрилінеальність у спадщині; обмеження мобільності жінок; пріоритет інвестування в розвиток хлопців, а не дівчат тощо. Натомість природа цієї проблеми у високорозвинених країнах принципово відмінна – гендерна конвергенція не забезпечила очікуваних результатів внаслідок кризи неоліберальних реформ, недостатності зусиль щодо становлення економіки “підключення”, здатної зменшити тиск на жінок, нівелювати нерівномірний вплив батьківства на їх кар'єрні можливості, подолання конфлікту у бінарі “кар'єра – сім'я”.

Тіснота переплетіння гендерної та аграрної політик у високорозвинених країнах світу (країни-члени ЄС, США) хоча й не забезпечує рівних можливостей для зайнятості у сільському господарстві, проте сприяла формуванню гендерно-сенситивного середовища сільського розвитку. У такому середовищі не лише не заперечується існування відмінностей у суспільно-економічних позиціях жінок та чоловіків, їх участі в ринкових відносинах та інтеграції до високоприбуткових сільськогосподарських систем, а й реалізуються заходи щодо їх врахування у локальних, регіональних та національних програмах розвитку сільських територій на засадах гендерного мейнстримінгу й бюджетування. Якісні особливості гендерної політики асоціюються зі зміною сприйняття жінок з бенефіціарів програм розвитку на провідників прогресивних економічних змін. Європейська філософія реалізації гендерної політики на сільських територіях пов'язується з неоендогенним підходом, концептуальний зміст якого спирається на активізацію локального розвитку через розширення участі сільського населення у розв'язанні структурних проблем розвитку.

Як наслідок існування суперечностей між прогресивними тенденціями розвитку глобалізованого суспільства та економіки й усталеністю проявів дискримінації за ознакою статі відбувається висування проблеми гендерної нерівності з-поміж цілей глобального розвитку. Це обумовлюється критичністю позицій жінок, особливо сільських, на межі вибору між економічним зростанням і людським розвитком, об'єктивною необхідністю їх поєднання. Додаткової складності це завдання набуває в умовах обмеженості життєвого простору на сільських територіях для генерування доходів, що створює передумови для фемінізації сільської бідності. Подолання дискримінаційності позицій сільських жінок в рамках Цілей сталого розвитку асоціюється зі створенням умов для розвитку сільського господарства в найбідніших країнах, нарощуванням бази сільськогосподарських знань, забезпеченням гендерної рівності завдяки розширенню прав жінок та економічних можливостей.

Адвокація гендерної рівності серед пріоритетів глобального розвитку забезпечується завдяки формуванню гіперінституційного середовища,



чутливого до проблем дискримінації за ознакою статі. Зокрема, просувається необхідність подолання гендерного розриву в аграрному секторі світової економіки завдяки продуманій сільськогосподарській політиці, що враховує гендерні відмінності; законодавчому гарантуванню рівності чоловіків і жінок, інвестуванню розвитку їх людського капіталу; забезпеченню доступу жінок до суспільних послуг та технологій. Гендер у цьому середовищі позиціонується як соціальна конструкція, недосконалість якої в умовах аграрного сектора економік окремих країн підлягає нагальній і кардинальній перебудові через переосмислення та визнання вагомості ролі жінок, розширенню їх суспільної та економічної уповноваженості.

У третьому розділі – **“Соціально-економічні та екологічні тенденції розвитку сільської економіки”** – визначено параметри та закономірності еволюції соціального капіталу сільських територій; виявлено екологічні та економічні ефекти сільського розвитку; проаналізовано динамічні зміни у функціонуванні малих форм господарювання та самозайнятості сільського населення; ідентифіковано гендерні асиметрії в системі сільської економіки.

За результатами аналітичних досліджень встановлено, що розвиток сільської економіки в Україні зазнає впливу невідповідності якісних та кількісних параметрів соціального капіталу сільських територій об’єктивним потребам економічного зростання. Причинами появи цієї проблеми визначено скорочення загальної чисельності сільського населення за рахунок його природного руху, зокрема: 1) стабільного переважання рівня смертності сільського населення над рівнем народжуваності, що мало незмінний характер протягом 2000–2017 рр.; 2) прискорення демографічного старіння – частка осіб у віці старше 60 років (17,4 %) значно перевищує межу демографічної старості за методикою ООН (7 %); 3) викривлення гендерної структури населення – ступінь її диспропорційності серед селян у 2017 р. становив 7,3 % та характеризувався як сильний (>3 %); 4) міграції сільського населення; 5) високого рівня навантаження на населення працездатного віку особами непрацездатних вікових категорій – індикатор демографічного потенціалу сільської економіки у 2017 р. становив 519 осіб молодших та старших працездатного віку в розрахунку на 1000 осіб віком 15–64 роки; 6) знелюднення сільських населених пунктів – середня кількість жителів сільського населеного пункту скоротилася за досліджуваний період до 464 осіб.

З огляду на відзначені негативні зміни демографічного характеру важливим напрямом формування функціонального середовища розвитку соціального капіталу сільської економіки, його інституціоналізації стало створення об’єднаних територіальних громад. Завдяки їх функціонуванню відбувається інтеграція людського, лідерського, інтелектуального та підприємницького компонентів соціального капіталу сільського населення, а також переосмислення мотивації та необхідності участі в процесах локального розвитку, усвідомлення можливостей власного впливу. При цьому результати соціологічного опитування свідчать, що ключова відповідальність покладається селянами на державу та органи місцевого самоврядування, а персоніфіковану участь у вирішенні існуючих проблем на сільських територіях приймають

вкрай пасивно як чоловіки (від 2,7 % в соціальній сфері до 5,9 % в економічній), так і жінки (1,8 % та 3,7 % відповідно), хоча рівень колективної відповідальності є значно вищим (в межах 5,9–10,5 %) (табл. 1).

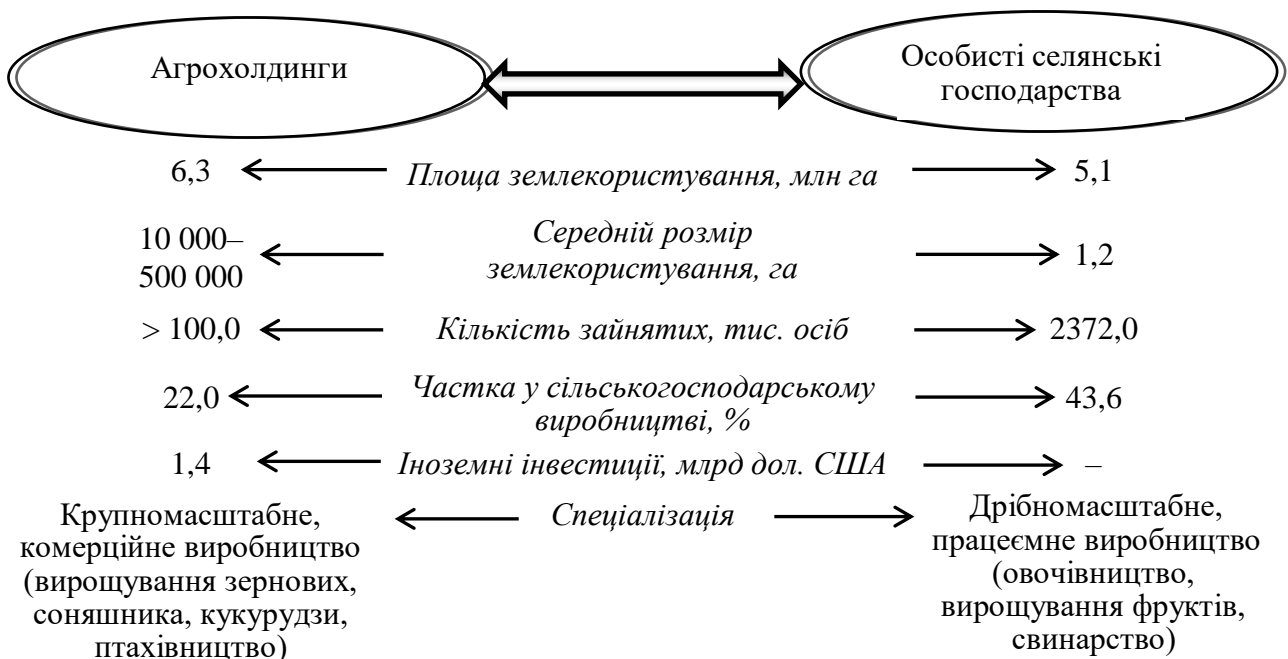
Таблиця 1

**Розподіл відповідей респондентів щодо відповідальності за розв’язання проблем сільського розвитку між окремими стейкхолдерами залежно від статі, 2018 р., %**

Варіанти відповідей	Хто саме, на Вашу думку, повинен нести відповідальність у вирішенні проблем села:					
	економічних		соціальних		екологічних	
	жінки, %	чоловіки, %	жінки, %	чоловіки, %	жінки, %	чоловіки, %
Держава (зокрема, виконавчі і законодавчі органи влади)	48,1	26,5	39,3	42,5	31,7	38,0
Органи місцевого самоврядування	11,1	29,4	39,0	33,0	27,9	25,2
Суб’єкти підприємницької діяльності	7,4	8,8	4,6	7,2	10,2	12,4
Виробники с.-г. продукції	3,7	11,8	3,0	3,2	10,2	7,9
Власники земельних паїв	14,8	11,8	2,1	2,7	6,4	4,1
Селяни	7,4	5,9	10,1	7,2	10,5	9,5
Особисто я сам	3,7	5,9	1,8	2,7	2,9	2,9
Інші особи	3,7	0,0	0,0	1,4	0,3	0,0

З наведених вище тез випливає, що стратегічно важливими напрямками стимулювання розвитку сільської економіки в соціальній площині є подальша диджиталізація сільського населення, формування дієвих структур громадянського суспільства та сприятливого інституційного середовища для розвитку сільських громад на засадах партнерства.

Економічні перспективи сільського розвитку в Україні детермінуються впливом формування моделі сільського господарства біполярного типу (рис. 3).



**Рис. 3. Біполярність сільського господарства України**

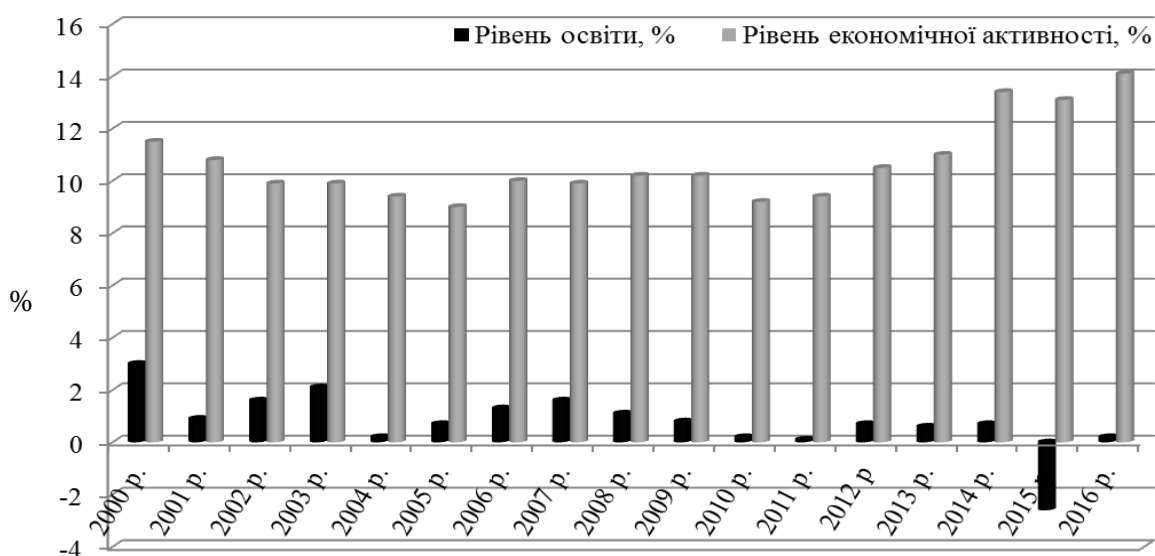
В рамках цієї моделі відбувається тривалий та суперечливий за своїми наслідками період становлення крупно-масштабного агробізнесу. Одночасно спостерігається збереження особистих селянських господарств як важливого суб'єкта сільськогосподарського виробництва, джерела неформальної зайнятості для сільського населення, своєрідного інгібітора соціальної напруги, спричиненої недоліками недосконалих аграрних реформ. Доведено, що з позицій структурної будови сільська економіка має середній рівень диверсифікації. Як наслідок – головним джерелом формальної зайнятості залишається сільське, лісове і рибне господарство (41,2 %); інше зайняте населення працює на підприємствах промисловості (10,5 %), сфери оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспорту (9,9 %), на будівництві (6,4 %) тощо.

Результати соціологічного опитування сільського населення підтверджують наявність певних локальних можливостей для зайнятості, альтернативної сільськогосподарській, зокрема, у сфері торгівлі (що відзначено 13,0 % респондентів), перевезень (7,4 %), ремонту транспорту (6,0 %), сільського туризму (5,8 %), діяльності переробних підприємств (3,5 %) та ін. Мотивація селян до альтернативної зайнятості формується на основі прагнення до отримання додаткових доходів (зауважили 71,7 % опитаних), уникнення сезонності виробництва (5,2 %), поодинокі респонденти вказують на прагнення до інвестування в такий спосіб вільних фінансових ресурсів. Водночас, незважаючи на загальне зниження рівня зайнятості сільського населення (~60 %), власна підприємницька діяльність та самозайнятість забезпечують лише 4–6 % в структурі доходів сільських домогосподарств. Загалом, рівень розвитку сільської економіки визначено як недостатній, оскільки результат цього процесу, оцінений за рівнем матеріального добробуту сільського населення, допускає збереження перманентного явища бідності сільського населення. Згідно з абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного рівня прожиткового мінімуму, рівень бідності серед сільського населення у 2016 р. становив 13,8 %, що на 5,4 % вище у порівнянні з рівнем бідності населення міст.

Спираючись на ідеологію сталості, акцентовано, що використання нераціональних природо-, енерго- та ресурсномістких технологій, з одного боку, а також відсутність реальної відповідальності за порушення екологічних норм і стандартів ведення господарської діяльності, висока ринкова ціна безпечних для навколишнього середовища виробничих технологій, а також недостатній рівень екологічної культури у суб'єктів сільського бізнесу, неусвідомлення взаємозв'язку між екологічністю підприємницької діяльності та конкурентоспроможністю створеного продукту – з іншого, обумовлюють поширення екологодеструктивних процесів на сільських територіях та продукують екологічні загрози сталому розвитку сільської економіки. Системна дія цих факторів обумовила негативний глобальний екологічний профіль країни. Зокрема, у 2018 р. Україна посіла 109 місце серед 180 країн у світі за значенням індексу екологічної продуктивності (52,87), 120 місце зі 129 країн за індексом “зеленої економіки” (0,38), а також входить до групи

країн-дебіторів з дефіцитом біологічного потенціалу. Дана ситуація свідчить про критичне відставання екологічного здоров'я та життєздатності екосистем на території країни в цілому та у сільській місцевості зокрема від встановлених глобальних цілей екологічної політики. Наслідком еволюції політичних зусиль України у сфері збереження навколишнього середовища та екологізації економіки, імплементації екологічних реформ стало законодавче запровадження механізму стратегічної екологічної оцінки та застосування на його основі таких інструментів екологічного управління, як оцінка впливу на довкілля й екологічна експертиза.

Криза соціального та економічного розвитку сільських територій візуалізувала існування проблеми гендерної асиметричності сільської економіки, яка має різні причини та прояви залежно від рівня ієрархії досліджуваної системи. Обмеженість аналітичної інформації щодо гендерної диференціації внеску у формування національних і регіональних доходів, а також неспроможність сучасної парадигми досліджень поняття “праця” охопити всі аспекти трудової діяльності представників окремих статей, залишає можливим дослідження проблеми асиметричності на *макрорівні* сільської економіки з позицій гендерних відмінностей в економічній активності та зайнятості сільського населення, його освітньому потенціалі (рис. 4).



**Рис. 4. Гендерний розрив<sup>1</sup> у рівнях економічної активності та освіти сільського населення України, 2000–2016 рр., %**

Проведені дослідження вказують на причини гендерної асиметрії в економічній активності чоловіків і жінок, серед них: *об’єктивні чинники* (пропозиція робочих місць на ринку праці, її умови та оплата, наявність можливостей для кар’єрного росту і т.д.) і *суб’єктивні*, пов’язані з освітньо-кваліфікаційними параметрами людини, очікуваннями від зайнятості, вибором пріоритету між професійною діяльністю та родинними обов’язками.

<sup>1</sup> Гендерний розрив – це різниця між значеннями відповідних показників, зафіксованими для чоловіків та жінок.

Результати мезорівневого аналізу гендерних асиметрій сільської економіки, що спирається на показники структури зайнятості, вертикальної та горизонтальної сегрегації, розриву в оплаті праці за видами економічної діяльності, дозволяють стверджувати про такі тенденції: 1) домінування на сільських територіях видів зайнятості, які, за закономірностями гендерної сегрегації праці горизонтального типу, властиві переважно чоловікам; 2) існування гендерного розриву в оплаті праці – заробітна плата жінок у середньому за галузями сільської економіки у 2016 р. була на 25,4 % нижчою за відповідний показник для чоловіків; 3) збереження сталого характеру вертикальної сегрегації праці. Дослідження систем менеджменту, проведені на прикладі публічних агрохолдингів України, ілюструють їх традиційну маскулінізованість та середню або низьку гендерну різноманітність (максимальний рівень диверсифікації рад директорів відзначено для компаній Agroton (0,480) та Svarog West Group (0,458)). Інтеграція жінок до управління в суб'єктах крупномасштабного агробізнесу свідчить про поступове переосмислення гендерних стереотипів та прагнення до підвищення рівня інвестиційної привабливості завдяки формуванню позитивного іміджу бізнес-структур, що мають високий рівень корпоративної соціальної відповідальності й транспарентності. Водночас, функціональні ролі жінок-директорів максимально нагадують риси горизонтальної сегрегації ринку праці: провідними сферами діяльності для них залишаються облік фінансових ресурсів, менеджмент людських ресурсів, корпоративна соціальна відповідальність, внутрішні та зовнішні комунікації.

На *мікрорівні* сільської економіки гендерні асиметрії проявляються у відмінностях у локальному лідерстві, участі у місцевому самоврядуванні, правах володіння та контролі ресурсів, прийнятті внутрішньогосподарських рішень тощо. Індикатори асиметричностей цього рівня, що характеризують реальні суспільні та економічні позиції сільських жінок, вказують на їх кількісну перевагу серед очільників домогосподарств (51,6 % ) та власників стратегічного для сільської економіки ресурсу – землі (53,0 % паїв). Жінки також утворюють кількісно переважаючу групу серед депутатів місцевих органів влади (56 %), хоча очолюють лише 15 % новостворених об'єднаних територіальних громад. Очевидно, що підвищення фінансової спроможності громади стає реальним бар'єром для жінок у процесі здобуття керівної посади та лідерського статусу, що відповідає гендерним положенням класичних теорій влади.

Отже, ключовою особливістю гендерної асиметричності сільської економіки є розширення сфер та посилення її проявів зі зростанням рівня ієрархії цієї системи. Перманентний характер виявлених асиметрій свідчить про недостатній рівень інклюзивності сільської економіки для жінок. Їх нівелювання потребує прогресивних змін в інституційному середовищі сільського розвитку, а також подолання стереотипів щодо меншовартості осіб жіночої статі як суб'єктів економічної діяльності, перегляду гендерного поділу соціальних ролей у сільському соціумі, сучасний варіант якого закріплює дискримінацію економічних можливостей жінок.

У четвертому розділі – «Гендерна нерівність: індикатори оцінки та вплив на сільську економіку» – розроблено методичний підхід до оцінювання гендерної нерівності на сільських територіях; проаналізовано регіональні відмінності в проявах нерівності за ознакою статі; здійснено моніторинг рівня добробуту сільського населення та побудовано модель впливу гендерної нерівності на рівень розвитку сільської економіки.

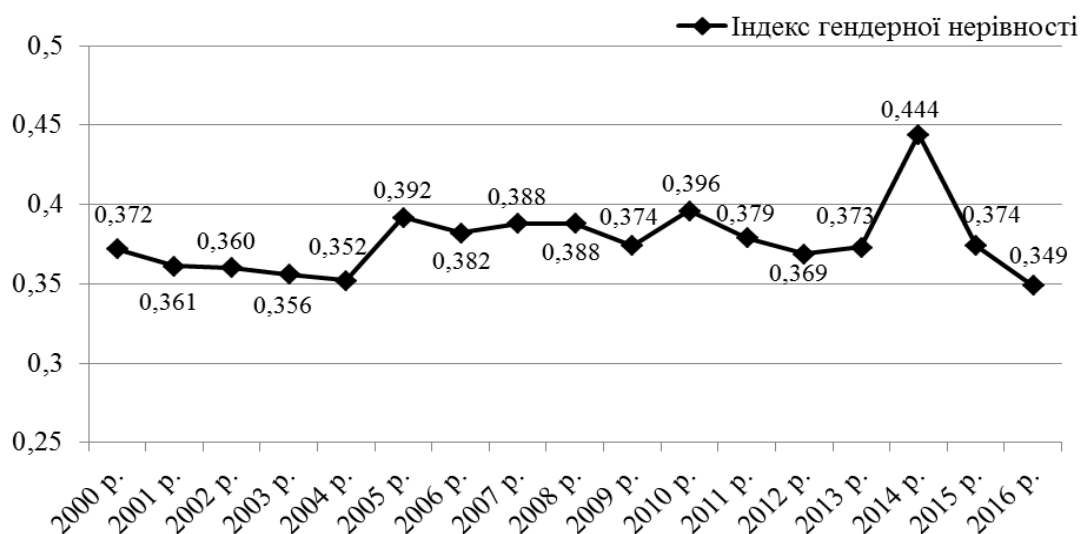
На основі компаративного аналізу існуючих методик гендерного аналізу в економіці встановлено, що у контексті даного дослідження суттєвим їх недоліком є відсутність розкритих у наукових дискусіях спроб апробації в розрізі міських і сільських територій, де кожен з показників формується під впливом відмінностей у функціонуванні економічного простору та способу життя, дії елементів соціального й інституційного середовищ тощо. Це обумовило застосування адаптованої методики Програми Розвитку ООН, на основі якої зроблено спробу оцінювання рівня та проявів гендерної нерівності на сільських територіях у сферах репродуктивного здоров'я, розширення прав та можливостей, економічної активності на ринку праці:

$$I_{ГН} = 1 - 4 \frac{\left[ \left( \sqrt[3]{\left( \frac{1}{PMS} \times \frac{1}{RNP} \right)^{\frac{1}{2}} (ПОС_{ж} \times РО_{ж})^{\frac{1}{2}} EA_{ж}} \right)^{-1} + \left( \sqrt[3]{(ПОС_{ч} \times РО_{ч})^{\frac{1}{2}} EA_{ч}} \right)^{-1} \right]^{-1}}{\sqrt[3]{\left( \sqrt{\frac{1}{PMS} \times \frac{1}{RNP}} + 1 \right) \left( \sqrt{ПОС_{ж} \times РО_{ж}} + \sqrt{ПОС_{ч} \times РО_{ч}} \right) (EA_{ж} + EA_{ч})}} \quad (1)$$

де:  $I_{ГН}$  – індекс гендерної нерівності;  $PMS$  – рівень материнської смертності у розрахунку на 100 000 народжень;  $RNP$  – рівень народжуваності неповнолітніми матерями, народжено дітей на 1 тис. жінок віком до 19 років;  $ПОС_{ж}$  – частка жінок серед депутатів сільських рад, %;  $ПОС_{ч}$  – частка чоловіків серед депутатів сільських рад, %;  $РО_{ж}$  – частка жінок, що мають рівень освіти не нижче середнього, %;  $РО_{ч}$  – частка чоловіків, що мають рівень освіти не нижче середнього, %;  $EA_{ж}$  – рівень економічної активності жінок, %;  $EA_{ч}$  – рівень економічної активності чоловіків, %.

Розрахунок індексу гендерної нерівності на сільських територіях та аналіз його змін дозволили зробити такі висновки: 1) стрибкоподібні коливання значень індексу (рис. 5) свідчать про відсутність поступальності у процесі подолання явища нерівності статей у сільському соціумі та економіці, хоча втрати в розвитку людського капіталу на сільських територіях, спричинені гендерними диспропорціями в досліджуваних сферах життєдіяльності за період 2000–2016 рр., скоротилися з 0,372 до 0,349; 2) порівняння значень  $I_{ГН}$ , розрахованого для сільського населення та населення України в цілому, доводить сприятливість сформованого інституційного середовища, особливо таких неформальних інституцій, як культура та звичаї, спосіб життя тощо, збереженню дискримінаційності позицій сільських жінок, оскільки цей індекс для сільських територій традиційно вищий за значенням; 3) важливий вплив на збереження явища гендерної нерівності здійснює превалювання економічної активності чоловічого населення порівняно з жіночим (у 2016 р. на 14,1 %);

4) на сільських територіях спостерігається ситуація, обернена до загальнонаціональної, – рівень вищої та середньої освіти серед чоловіків переважав, хоча освітній потенціал сільських жінок, що оцінюється в 959 осіб відповідної вікової групи та активності на ринку праці, володіє якісними перевагами; 5) високий рівень представленості жінок в якості депутатів сільських органів самоврядування має дуальну оцінку: з одного боку, майже повна гендерна рівність у цьому питанні є загальноприйнятою демократичною нормою та відображає інтеграцію сільських жінок до процесів прийняття рішень й управління громадою та її ресурсами; з іншого ж, є свідченням низької престижності цієї позиції серед чоловіків.



**Рис. 5. Динаміка індексу гендерної нерівності на сільських територіях України, 2000–2016 рр.**

Регіональні відмінності у формуванні та реалізації гендерних відносин в системі сільської економіки зумовили диференціацію областей України за значенням індексу гендерної нерівності, серед яких лідерами у забезпеченні паритетних можливостей для чоловіків і жінок є Львівська (зі значенням індексу 0,206) та Житомирська (0,269) області (рис. 6).

Доведеність факту існування гендерної нерівності в системі сільської економіки, а також регіональна диференціація її проявів обумовили необхідність виявлення та аргументації причинно-наслідкових зв'язків відносно впливу цієї проблеми на рівень розвитку сільської економіки відповідно до концептуальних рамок визначення економічних втрат від гендерної нерівності. Методологічним базисом аргументації взаємозалежності між гендерною нерівністю та рівнем розвитку сільської економіки слугувало використання в якості результативного індикатора поняття матеріального добробуту. Застосування парадигми економічних досліджень добробуту забезпечило методологічну детермінацію його через розмір сукупних ресурсів сільського населення.



**Рис. 6. Кластеризація областей України за значенням індексу гендерної нерівності, 2016 р.**

Орієнтація на людиноцентристську ідеологію розвитку паралельно з використанням методології виробничої функції Кобба-Дугласа дозволили побудувати економіко-математичну модель взаємозалежності між розміром сукупних ресурсів сільських домогосподарств та індексом гендерної нерівності, що демонструє обернений зв'язок між ними та доводить негативний вплив нерівності можливостей представників різних статей на рівень матеріального добробуту. Крім того, результати моделювання доводять необхідність врахування гендерних параметрів сільської економіки в процесах формування та реалізації політики й стратегій її розвитку.

$$D = 1,9G^{-0,5} M^{1,01} \quad (2)$$

де:  $D$  – сукупні ресурси сільських домогосподарств, євро на 1 домогосподарство;  $G$  – індекс гендерної нерівності;  $M$  – середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, євро на 1 особу в місяць.

З метою ідентифікації чинників, які визначають природу негативного впливу гендерної нерівності на забезпечення добробуту сільського населення, а також обґрунтування стратегічних напрямів їх подолання, формування сприятливого соціального та інституційного середовища зростання сільської економіки, використано метод кореляційно-регресійного аналізу. Його застосування дозволило побудувати модель взаємозалежності між сукупними ресурсами сільських домогосподарств та окремими компонентами індексу гендерної нерівності.



$$Y(x) = -27530,80 + 273,93x_1 - 12,28x_2 - 17,00x_3 - 28,48x_4 + 133,68x_5 + 17,66x_6 + 44,64x_7 \quad (3)$$

де:  $Y$  – сукупні ресурси сільських домогосподарств, грн;  $x_1$  – частка жінок в загальній кількості депутатів органів місцевої влади, %;  $x_2$  – рівень материнської смертності на 100 тис. народжень, од.;  $x_3$  – рівень народжуваності серед неповнолітніх на сільських територіях на 1 тис. жінок, осіб;  $x_4$  – рівень середньої та вищої освіти чоловіків, %;  $x_5$  – рівень середньої та вищої освіти жінок, %;  $x_6$  – економічна активність на ринку праці чоловіків, %;  $x_7$  – економічна активність на ринку праці жінок, %.

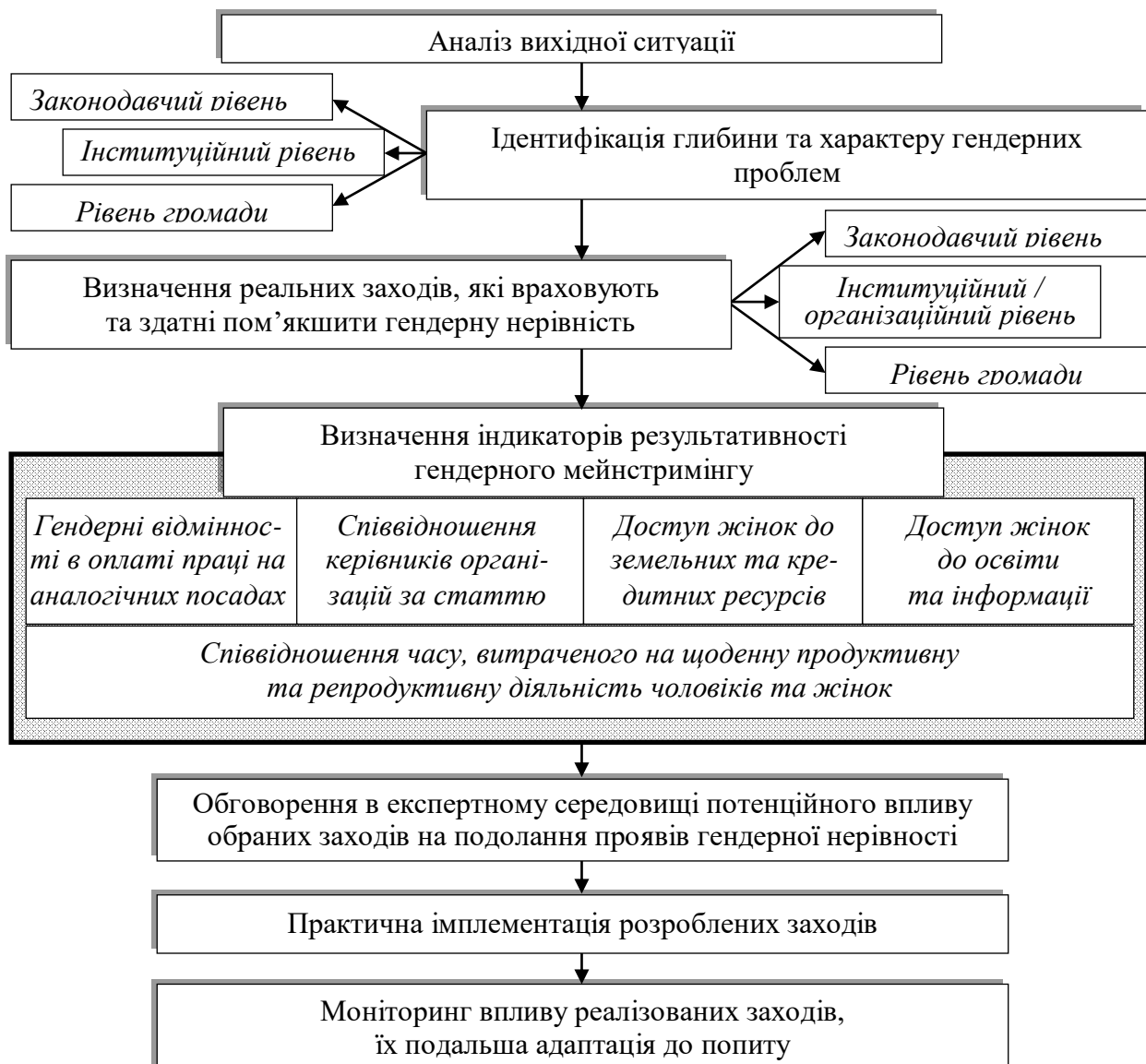
Доведено, що найтісніший прямий статистичний зв'язок з-поміж аналізованих факторів та розміром сукупних ресурсів сільських домогосподарств є характерним для рівня представленості жінок серед депутатів органів місцевого самоврядування і їх освітнього рівня, коефіцієнти парної кореляції становлять 0,9192 та 0,9277 відповідно. Важливо відмітити, що показники репродуктивного здоров'я (рівень материнської смертності та народжуваності серед неповнолітніх на сільських територіях) демонструють обернений кореляційний зв'язок із результативною ознакою, що доводить виправданість витрат держави на розвиток сфери медичних послуг не лише з позицій соціального, а й відносно економічного розвитку суспільства, зокрема, сільської його частини.

У п'ятому розділі – «Гендерні перспективи розвитку сільської економіки в умовах глобалізаційних процесів» – представлено алгоритм гендерного мейнстримінгу та обґрунтовано необхідність формування інклюзивної моделі розвитку сільської економіки; запропоновано напрями диверсифікації бізнесу на сільських територіях; розроблено концептуальний гендерно чутливий підхід до просування інновацій в системі сільської економіки.

Аналітичні дослідження проявів гендерної асиметричності сільської економіки на глобальному та національному рівнях дозволили обґрунтувати головні напрями їх подолання: *по-перше*, законодавче гарантування рівності жінок і чоловіків поряд зі створенням умов для дотримання антидискримінаційних інституційних норм; *по-друге*, інвестування розвитку людського капіталу жінок та дівчат; *по-третє*, забезпечення повноцінного доступу сільського жіночого населення до суспільних послуг і технологій; *по-четверте*, формування й імплементація продуманої, гендерно-сенситивної аграрної політики та політики сільського розвитку. Інструментом реалізації зазначених кроків подолання гендерного розриву в сільській економіці має стати *гендерний мейнстримінг* – концепція, яка вимагає систематичного включення гендерних питань у діяльність усіх державних установ та реалізацію різного роду політик. Розроблено алгоритм реалізації гендерного мейнстримінгу як ітеративного процесу в рамках політики розвитку сільської економіки та наголошено на варіативності його формату залежно від контенту вирішуваних стратегічних проблем (рис. 7).

Доведено переваги імплементації гендерно чутливої політики розвитку сільської економіки, методологічними принципами формування якої визначено такі: сприяння жінкам і чоловікам у самодетермінації та виборі способу життя;

деконструювання односторонніх, бінарних гендерних уявлень; врахування регіональних і локальних особливостей гендерної нерівності в розробці політики; вибір перспектив інтеграції та напрямів підвищення якості життя в локальному середовищі для жінок і чоловіків на всіх етапах життя; робота щодо соціально-економічної реструктуризації суспільства на засадах сталого розвитку, орієнтації на майбутнє; розвиток жіночого підприємництва та лідерського потенціалу в сільських громадах; просування обізнаності щодо гендерних питань та актуальності гендерної рівності для розвитку економіки сільських територій; застосування традиційних та інноваційних інструментів уповноваження сільських жінок, серед яких – активізація практики гендерного орієнтованого бюджетування. В умовах реалізації реформ децентралізації влади та створення об'єднаних територіальних громад застосування концепту гендерно орієнтованого бюджетування розглядається як інструмент інклюзивного зростання і формування справедливої системи розподілу ресурсів для реалізації багатомірних цілей сільського розвитку.



**Рис. 7. Алгоритм гендерного мейнстрімінгу в політиці розвитку сільської економіки**

З огляду на динамічні зміни у світовій економіці та загострення екологічних протиріч економічного зростання пошук адаптивних стратегій і моделей розвитку сільської економіки, спроможних забезпечити ефективне використання наявного потенціалу сільських територій до економічного зростання в умовах протидії потенційним глобальним ризикам, зберігає відповідність ідеям сталого розвитку. За таких умов критично важливою та безальтернативною для забезпечення економічного зростання вбачається модель інклюзивного розвитку сільської економіки, що передбачає ріст матеріального добробуту сільського населення та, водночас, не обмежується ним, забезпечує формування умов для соціального згуртування і збереження екологічно безпечного середовища життєдіяльності. Спроби формалізації залежності рівня розвитку сільської економіки від показників інклюзії сільського населення до соціальних перетворень й економічних відносин, що відбуваються в сільській місцевості (зокрема, на ринку праці та у сфері освіти, у земельних та виробничих сільськогосподарських відносин), а також прояву зусиль держави у гарантуванні мінімально необхідного рівня добробуту громадян, дозволили побудувати регресійну модель:

$$Y(x) = -522,83 + 6,52x_1 + 0,24x_2 + 3,81x_3 + 0,16x_4 + 1,62x_5 - 0,01x_6 \quad (4)$$

де:  $Y$  – сукупні ресурси сільських домогосподарств, євро на місяць;  $x_1$  – рівень економічної активності сільського населення, %;  $x_2$  – відношення середньорічного розміру орендної плати за 1 пай до заробітної плати у сільському господарстві, %;  $x_3$  – середньорічний законодавчо гарантований розмір прожиткового мінімуму, грн;  $x_4$  та  $x_5$  – кількість сільського населення жіночої та чоловічої статі відповідно, що мають середню або вищу освіти, %;  $x_6$  – валова продукція сільського господарства, вироблена в особистих селянських господарствах, млн євро.

Всі досліджувані фактори мають прямий вплив на зростання сукупних ресурсів сільських домогосподарств, за виключенням обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в господарствах населення. Частковим поясненням цього слугує досить незначна частка доходів від реалізації сільськогосподарської продукції у їх загальній структурі для сільського населення (на рівні 4–6 %). Менший коефіцієнт регресії для взаємозв'язку між зростанням рівня освіти сільських жінок (на противагу чоловікам) та матеріального добробуту домогосподарств пояснюється тим, що гендерні стереотипи сприяли формуванню освітньої структури жіночих трудових ресурсів, яка є невідповідною потребам технологічно інтенсивного аграрного виробництва.

Отримані результати моделювання аргументують пріоритети інклюзивного розвитку сільської економіки, що націлені на зменшення рівня бідності через зайнятість та вдосконалення сільського ринку праці і передбачають створення умов для якісних змін в управлінні соціальними й економічними процесами на сільських територіях, посилення ролі й уповноваження сільських громад. Зокрема, йдеться про необхідність стимулювання програм розвитку сільського ринку праці (особливо в інтересах сільської молоді); підвищення якості

зайнятості з точки зору забезпечення реалізації професійного потенціалу працівників та гарантування їх соціального захисту; нівелювання бар'єрів, що перешкоджають рівноправному доступу до найважливіших суспільних благ, працевлаштування та інших можливостей розвитку; гендерна інклюзія, під якою розуміється можливість та політична й громадська воля до включення гендерних аспектів у процеси планування та програмування розвитку; подолання ментальних установок пасивного членства в громаді, активізації потенціалу лідерства; диверсифікації сільської економіки, зокрема розвитку несільськогосподарських видів бізнесу.

Соціальна та економічна мотивація диверсифікації сільського бізнесу довела правомірність позиціонування цього процесу як стратегічного напрямку зростання сільської економіки. В контексті даного дослідження одним із ключових принципів розвитку сільського бізнесу розглядається кооперація зусиль його суб'єктів задля досягнення синергетичного ефекту, розширення можливостей для зайнятості й соціальної інтеграції. Проте філософія кооперативної взаємодії повинна будуватися на пошуку нових стратегічних векторів розвитку, в числі яких інформаційно-консультаційний супровід та технічне сприяння реалізації бізнес-проектів, розрахованих на реалізацію специфічних потреб конкретної сільської території; трансфер знань та інновацій, поширення наукових досягнень в практику сільськогосподарського виробництва; формування центрів співпраці кооперативів; розвиток фінансової інфраструктури для сільського бізнесу; просування ідей смарт- та креативної економіки в середовищі сільського соціуму тощо.

Безальтернативність інноватизації сільської економіки задля забезпечення її прогресивного розвитку в умовах глобалізації вказує на тісну взаємозалежність між гендером та інноваціями. Процес їх упровадження не можна вважати гендерно нейтральним. Перевагою дослідження інновацій через призму гендерних відносин є можливість їх розуміння як новітнього джерела зростання сільської економіки, а тому вивчення особливостей внеску чоловіків і жінок не лише сприяє кращому розумінню й використанню гендерного потенціалу в інноваційному розвитку, а й є способом визначення джерел синергії.

Формування сприятливого середовища для розробки та імплементації інновацій у процес розвитку сільської економіки визначає потребу у розширенні уповноваженості сільських жінок, тобто трансформацію їх ролі з пасивних учасників у динамічних промоутерів соціальних та інноваційних змін. Зважаючи на необхідність подолання проблеми гендерної нерівності на сільських територіях, траєкторія та темпи розробки й просування інновацій вбачаються залежними від інтеграції жінок до процесу інноваційного розвитку. Об'єктивними умовами для цього є активізація механізмів імплементації гендерно-чутливих політик; фокусування досліджень, з-поміж інших аспектів, на управлінських сферах, у яких жінки можуть здобути конкурентні переваги. Також критично важливими напрямками визначено такі, як гарантування рівного доступу до вищої освіти; найм представниць жіночої статі на посади, пов'язані з дослідницькою та консультаційною діяльністю; диверсифікація можливостей

для розширення уповноваженості жінок; становлення інноваційних, навчальних та комунікаційних платформ; розвиток неформальних організаційних структур, що сприяють відкритому доступу до інформації.

З метою забезпечення ефективності трансферу знань та інновацій в аграрній сфері розроблено системний підхід до інноваційного розвитку сільського господарства. Такий підхід передбачає синтез трьох складових – диверсифікація, інклюзія та участь, які є критичними для підвищення якості соціального капіталу, необхідного для створення стійких інноваційних систем. Системність інновацій у сільському господарстві враховує множину дійових осіб у рамках ланцюгів створення вартості, а також різні організаційні форми сприяння в системі освіти, науки та досліджень, серед практиків і політиків, які формують інституційні рамки сільськогосподарського виробництва й торгівлі. Спостерігається зміщення акценту процесу інноваційного розвитку з насінневого матеріалу та порід сільськогосподарських тварин до рівня суб'єктів та зацікавлених в інноваціях осіб, а також правил і механізмів їх взаємодії; сприяє в його рамках інституціоналізації гендеру. Отже, залучення жінок до процесу інноваційного розвитку є не просто адекватним, а імперативним принципом формування майбутніх систем сільськогосподарського виробництва, переробки продукції та її маркетингу, розвитку агробізнесу.

## ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення концептуальних засад та обґрунтовано напрями розв'язання науково-практичної проблеми розвитку сільської економіки в умовах глобалізації на принципах гендерної рівності. Узагальнення методологічних підходів до формування гендерно-чутливої політики сільського розвитку в контексті еволюції глобальних пріоритетів та викликів, а також систематизація авторських результатів комплексного багатоаспектного дослідження сільської економіки дозволяють зробити такі висновки:

1. Еволюція дискурсу теорій руралізму обумовила появу антагоністичного відносно урбаністичної економіки підходу до трактування змісту сільської економіки. Її унікальність як соціально-економічної системи визначається, з одного боку, характеристиками її структурних компонентів (розміщення на сільських територіях, прямі або зворотні зв'язки з сільськогосподарським виробництвом, використання сільських ресурсів і жителів, гармонізація їх відносин із навколишнім природним середовищем тощо), а з іншого, – здатністю до перетворення природно-ресурсного потенціалу сільських територій у відповідний рівень сільського розвитку. Недосконалий характер спроб теоретико-методологічної ідентифікації сутності, функцій і принципів розвитку сільської економіки обумовлює існування множини концептуальних підходів до її дослідження – процесного, системного, функціонального, структурного тощо. Необхідність ідентифікації змісту феномену сільської економіки в умовах глобалізаційних змін, а також сповільнення соціальної динаміки сільського розвитку актуалізувала

застосування людиноцентричного підходу, фокус досліджень в рамках якого спрямовується на визнання та просування гуманістичних ідей економічного зростання, серед яких гендерна рівність, справедливий розподіл прав і можливостей незалежно від статі людини, гендерна диференціація параметрів та результатів функціонування економічних систем.

2. В глобалізаційних умовах гендерні відносини стали не лише об'єктом для економічних досліджень, а й індикатором розвитку певної соціально-економічної системи, її спроможності до функціонування на засадах багатофункціональності, досягнення критеріїв сталості у процесі зростання. Інституціональний підхід до розуміння розвитку сільської економіки дозволяє інтерпретувати гендер як соціальний інститут, за допомогою якого ця система зазнає конструювання та структуризації. Важливість врахування гендерних особливостей розвитку сільської економіки обумовлена диференціацією ролей, відповідальності, можливостей і привілей, доступних чоловікам та жінкам у сільському соціумі.

3. Результати теоретичних узагальнень особливостей гендерних відносин на сільських територіях, а також глобалізаційний профіль проблеми нерівності за ознакою статі дозволяють виокремити імперативи розвитку сільської економіки, спрямовані на досягнення гендерної рівності та максимально ефективного використання людського та соціального капіталу сільського соціуму: паритетність можливостей та участі чоловіків і жінок у формуванні політики сільського розвитку; гендерна симетрія у сфері доступу до ресурсів, прибутку, технологій, ринків та послуг; рівне представництво в управлінні та можливості для участі й лідерства; залучення жінок до процесу просування та використання інновацій у сільській економіці. Імплементация запропонованих імперативів забезпечує гендерну сенситивність стратегічних напрямів розвитку сільської економіки та ефективного використання її гендерного потенціалу.

4. Системні протиріччя комерційних інтересів суб'єктів аграрного бізнесу як ключового елементу сільської економіки та природного прагнення селян до підвищення рівня й якості життя нівелюються в умовах формування багатофункціональної моделі її розвитку. Сучасна парадигма детермінації багатофункціональності сільської економіки передбачає розширення її соціальної місії, стимулювання структурних змін та інтеграцію нових несільськогосподарських функцій. Водночас багатофункціональність сільської економіки можлива на умовах послаблення ознак її агроцентричності та розширення функцій сільського господарства за межі сфери виробництва, орієнтації на сталість сільського розвитку та життєзабезпечення сільського населення. Теоретико-методологічні дослідження у даному напрямі всупереч загальноприйнятій логіці гендерної нейтральності концепції багатофункціональності аргументують важливість формування гендерно-сенситивного середовища для розвитку сільської економіки як системи, що реалізує множину диференційованих функцій.

5. Гендерний розрив в економічній сфері залишається перманентною ознакою глобальної економіки, а в умовах сільського простору він набуває критичного прояву. Особливо відчутною гендерна нерівність є в країнах, що

розвиваються, де можливості її подолання обмежуються як сформованим у суспільстві поділом соціально-економічних ролей між чоловіками та жінками, законодавчими бар'єрами економічного уповноваження жінок, так і традиційними соціальними цінностями, що ігнорують рівність можливостей та результатів для представників обох статей. Дані обмеження стримують належне врахування гендерних аспектів у політиці та стратегіях продовольчої безпеки, сільськогосподарського виробництва і сільського розвитку, що обумовлює збереження тенденцій до фемінізації сільської бідності, недовиробництва агропродовольчої продукції, голоду. Натомість прогресивність аграрних трансформацій та позитивний досвід політик сільського розвитку, властивих розвиненим країнам світу, обумовили переоцінку соціально-економічних пріоритетів змін на сільських територіях. Як наслідок, процес розвитку сільської економіки відбувається на засадах гендерної сенситивності, що, з одного боку, забезпечує визнання й врахування відмінностей в очікуваннях та потребах чоловіків і жінок від реалізації руральних політичних ініціатив, а з іншого, – сприяє розв'язанню відносно гомогенних, але водночас наскрізних гендерних проблем, властивих сільським територіям.

6. Застосування методологічних засад теорії неоруралізму дозволило визначити ключовим чинником соціоекономічного зростання сільської економіки рівень розвитку людського капіталу, носіями якого в глобалізованому суспільстві на паритетних засадах виступають чоловіки та жінки. Поступова “гендеризація” процесів економічного та соціального характеру на сільських територіях обумовлюється необхідністю дотримання критеріїв сталості не лише у сільськогосподарському виробництві, а й у соціальній площині. Враховуючи характер глобалізаційних змін, сталість розвитку визначається через здатність громади до виконання екологічних, демографічних та інших суспільно-значимих функцій, гарантування соціального захисту і безпеки, взаємодії її членів в процесах управління та самоврядування, стратегічного планування та участі у соціально-економічних процесах на засадах партисипації.

7. Аналіз гендерних особливостей функціонування системи сільської економіки в Україні засвідчив існування *макро-, мезо- та мікрорівневих* гендерних асиметрій: розрив в економічній активності (6,1 %) та оплаті праці (25,4 %), освітньому потенціалі чоловіків і жінок, прояви вертикальної та горизонтальної сегрегації праці, диспаритет у поділі зобов'язань щодо ведення домогосподарства, виключність ролі жінок у репродуктивній праці. В такий спосіб підтверджується сприятливість сформованого інституційного середовища для збереження дискримінаційних рамок як на рівні сільського соціуму, так і в площині ведення бізнесу, політикотворення та управління. Водночас про започаткування позитивних змін у розумінні гендерної проблематики, переосмислення ролі представниць жіночої статі у сучасному суспільстві та економіці свідчить поступова фемінізація процесу самоврядування на рівні сільських громад та інтеграція жінок до систем менеджменту суб'єктів агробізнесу.

8. Адаптація методики дослідження гендерної нерівності, розробленої експертами Програми розвитку ООН, до умов сільського соціально-економічного простору дала змогу проаналізувати динамічність гендерних змін у різних аспектах функціонування сільської економіки та оцінити асиметричність можливостей чоловіків і жінок. За результатами аналізу зроблено висновок про відсутність сталої тенденції до зниження втрат у людському розвитку внаслідок гендерних диспропорцій в економічній, освітній, управлінській та демографічній сферах. Крім того, значення індексу гендерної нерівності для сільського населення (0,349) у порівнянні з його значенням для населення України в цілому (0,285) вказує на дискримінаційність позицій сільських жінок та свідчить про недостатній характер заходів, які використовуються для нівелювання розриву між представниками окремих статей у різних сферах життєдіяльності, необхідність переформатування гендерних відносин відповідно до сучасної філософії гендерного мейнстрімінгу.

9. Людиноцентричність використовуваної методології дослідження сільської економіки обумовила трактування добробуту населення в якості ключового індикатора рівня її розвитку. Моделювання впливу гендерної нерівності на матеріальний добробут сільського населення, а отже, – результат функціонування сільської економіки, довів обернений характер взаємозалежності між досліджуваними параметрами. Отриманий висновок слугує аргументацією необхідності подолання всіх форм дискримінації за ознакою статі та досягнення гендерної паритетності прав і можливостей як з позицій соціального розвитку, так і перспектив стимулювання економічного зростання сільських територій.

10. Концептуалізація теоретико-методологічних засад дослідження процесів сільського розвитку довела, що серед наявних моделей соціально-економічного розвитку інклюзивна модель є найприйнятнішою для забезпечення конкурентоспроможності сільської економіки та підвищення добробуту селян на засадах рівних можливостей. Ознаками інклюзивного розвитку сільської економіки визначено: спроможність сільського населення до участі в економічних процесах і солідарна відповідальність за майбутнє; розширення можливостей для мобільності людей; збалансоване зростання виробництва товарів і послуг та добробуту селян; підвищення стійкості сільської економіки до потрясінь і напруг, диспропорційного впливу на вразливі категорії осіб; збереження в часі та соціальна цінність комплексу активів, які забезпечують добробут сільських громад. Результати кореляційно-регресійного аналізу засвідчили існування прямого зв'язку між рівнем розвитку сільської економіки та інклюзією населення до соціально-економічних відносин на сільських територіях, зокрема освітньо-трудова, гендерних, земельних та виробничих, а також необхідність активізації ролі держави у гарантуванні матеріального добробуту населення та подолання проявів ексклюзії. Отже, інклюзивний розвиток сільської економіки уможливорює її гендерну сенситивність і створює необхідні соціально-економічні та інституційні можливості для ефективного використання гендерного потенціалу.



11. Перспективи розвитку сільської економіки з урахуванням соціальних та економічних викликів, спровокованих існуванням проблеми нерівності статей, пов'язуються з такими заходами: 1) імплементація концепції гендерного мейстрімінгу в політику розвитку сільської економіки, що дозволяє забезпечити гендерну сенситивність процесу реалізації різного роду політичних заходів та ініціатив завдяки систематичному включенню гендерних питань, пріоритетів та потреб жінок і чоловіків у діяльність усіх державних установ, різні види політики з метою сприяння гендерній рівності, мобілізації наявних інструментів її досягнення; 2) застосування інклюзивної моделі розвитку сільської економіки, зорієнтованої на ріст матеріального добробуту сільського населення, а також формування умов для соціального згуртування і збереження екологічно безпечного середовища життєдіяльності. Пріоритетами цієї моделі визначено зниження рівня бідності через зайнятість та вдосконалення ринку праці. З огляду на економічний аспект проблеми гендерної нерівності на сільських територіях це має критично важливе значення, адже збереження низького рівня диверсифікації сільської економіки та звуження соціальної сфери села посилює ризик подальшого виключення жінок із сільського ринку праці, тобто означає подальше зниження їх економічної уповноваженості; 3) диверсифікація сільського бізнесу, що стимулюється через економічні та соціальні мотиви. Розширення видів сільського бізнесу та кола інтегрованих до нього осіб сприяє виведенню на якісно новий рівень розвитку сфери прикладання праці та особистісної професійної самореалізації, забезпечує розвиток економічних можливостей для жінок, тим самим посилюючи їх внесок у розвиток сільської економіки; 4) стимулювання трансферу знань та інновацій. Гарантування гендерної інклюзії, урахування соціальних наслідків та сили ринкових зв'язків, акцентуація на лідерстві є ключовими умовами ефективності процесу інноваційного розвитку й, одночасно, ознаками гендерної сенситивності цього процесу. Поряд з цим, гендерно чутлива політика сільського розвитку, сфокусована на підтримці імплементації інновацій у сільській економічній та соціальній простір, створює передумови для розгляду її в якості інновації.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### 1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

#### Монографії:

1. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір : монографія / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, ... **Н. М. Куцмус** та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної. Київ : Інститут економіки і прогнозування НАНУ, 2012. П. 6.1. Тенденції “гендеризації” світового економічного розвитку. С. 258–269 ; П. 6.2. Європейські аспекти гендерно-орієнтованої політики сільського розвитку. С. 270–284 ; П. 6.3. Сільські жінки у країнах, що розвиваються. С. 284–298. (20,25 друк. арк.; *особистий внесок автора*: досліджено особливості імплементації гендеру в стратегії глобального

розвитку; виявлено гендерні принципи європейської моделі сільського розвитку; проаналізована роль сільських жінок в економічному розвитку сільських територій країн, що розвиваються, 2,55 друк. арк.).

2. Куцмус Н. М. Тенденції розвитку світового сільського господарства в умовах глобалізації та лібералізації торгівлі. *Кон'юнктура та перспективи розвитку світових аграрних ринків* : монографія / І. М. Волкова, О. М. Варченко, В. Є. Данкевич та ін. ; за заг. ред. Т. О. Зінчук. Київ : Центр учбової літератури, 2013. С. 14–29. (27,65 друк. арк., *особистий внесок автора*: досліджено сучасні глобальні тенденції розвитку сільського господарства, 0,90 друк. арк.).

3. Куцмус Н. М. Європейський досвід вирішення проблем сільського розвитку. *Соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій: регіональний аспект* : кол. монографія / [В. І. Ткачук, А. О. Соколова, О. В. Голій та ін.] ; за ред. В. І. Ткачука. Житомир : Рута, 2014. С. 263–278. (27,65 друк. арк., *особистий внесок автора*: досліджено сучасні глобальні тенденції розвитку сільського господарства, 0,81 друк. арк.).

4. Інклюзивний розвиток сільської економіки в умовах глобалізаційних викликів : монографія / [Т. О. Зінчук, Т. В. Усюк, В. Є. Данкевич та ін.] ; за ред. д. е. н., проф. Т. О. Зінчук, к. е. н. **Н. М. Куцмус**. Київ : Центр учбової літератури, 2017. П. 1.5. Інституційні зміни та сільський розвиток. С. 42–50 ; П. 2.2. Руралізм та неоруралізм як альтернативні парадигми сільської економіки. С. 61–76 ; П. 3.4. Гендерні асиметрії в системі сільської економіки. С. 177–190. (11,0 друк. арк., *особистий внесок автора*: досліджено альтернативні парадигми розвитку сільської економіки; аргументовано існування та оцінено характер гендерних асиметрій сільської економіки, 1,7 друк. арк.).

5. Kovalchuk O., **Kutsmus N.** Economics of Sustainable Development in the Context of Global Challenges. *Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі* : кол. монографія / за ред. проф. Є. В. Хлобистова. Київ : НТУУ «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», 2018. С. 557–562. (41,75 друк. арк., *особистий внесок автора*: узагальнено концептуальні підходи до розуміння сталого розвитку в контексті процесів глобалізації, 0,16 друк. арк.).

6. Куцмус Н. М. Гендерні імперативи розвитку сільської економіки в умовах глобалізації : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 291 с. (18,5 друк. арк.).

## **1.2. Праці в іноземних наукових періодичних виданнях та наукових фахових виданнях України, віднесених до міжнародних науко метричних баз:**

7. Зінчук Т. А., **Куцмус Н. Н.** Проблемы формирования политики сельского развития в контексте обеспечения гендерного равенства. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2010. Vol. 21 (2). С. 155–165. (0,59 друк. арк., *особистий внесок автора*:

обґрунтовано необхідність формування гендерно чутливої політики сільського розвитку, 0,30 друк. арк.).

8. Куцмус Н. Н. Гендерные приоритеты в обеспечении качества жизни на сельских территориях. *Современные исследования социальных проблем*. 2012. № 1.1 (09). С. 44–53. (0,58 друк. арк.).

9. Куцмус Н. М. Теоретико-методологічні засади гендерних досліджень в економіці. *Академічний огляд*. 2014. № 1 (40). С. 11–16. (0,53 друк. арк.).

10. Kutsmus N. Methodological peculiarities of rural economy research from neoruralism standpoint. *Baltic Journal of economical studies*. 2015. No. 1 (2). P. 69–76. (0,90 друк. арк.).

11. Куцмус Н. М. Гендерні асиметрії сільської економіки. *Інноваційна економіка*. 2017. № 3-4. С. 142–149. (0,62 друк. арк.).

12. Inclusive development of rural economy under global challenges / T. Zinchuk, **N. Kutsmus**, O. Kovalchuk et al. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae*. 2017. Rok 21, Nr 2, т. I. S. 67–78. (0,70 друк. арк., *особистий внесок автора*: проаналізовано показники залученості сільського населення до соціально-економічних процесів та аргументовано необхідність гендерної інклюзії в моделі розвитку сільської економіки, 0,25 друк. арк.).

13. Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector / T. Zinchuk, **N. Kutsmus**, V. Dankevych et al. *Review of Economic Perspectives*. 2017. Vol. 17, iss. 1. P. 57–80. (1,73 друк. арк., *особистий внесок автора*: досліджено етапи становлення політики сільського розвитку в умовах еволюційних змін інституційного середовища аграрного сектора економіки, 0,35 друк. арк.).

14. **Kutsmus N.**, Kovalchuk O., Dankevych V. Agricultural Development in Ukraine: Institutional Changes and Socio-Economical Results. *Vistula scientific*. 2017. № 2 (52). P. 84–98. (0,59 друк. арк., *особистий внесок автора*: встановлено соціально-економічні наслідки трансформаційних змін аграрного сектору економіки для сільських територій, 0,20 друк. арк.).

15. Зінчук Т. О., **Куцмус Н. М.** Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19–27. (0,84 друк. арк., *особистий внесок автора*: систематизовано концептуальні засади та узагальнено досвід країн-членів ЄС щодо диверсифікації сільського бізнесу, 0,45 друк. арк.).

### 1.3. Праці у наукових фахових виданнях України:

16. Куцмус Н. М. Інституційні засади формування європейської мережі сільського розвитку в контексті євроінтеграційного вибору України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. Економіка та менеджмент*. 2010. № 6/2 (42). С. 62–68. (0,51 друк. арк.).

17. Зінчук Т. О., **Куцмус Н. М.** Проблеми відповідності організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств України умовам Європейського союзу. *Економіка та управління АПК*. 2010. № 2 (71). С. 28–34. (0,62 друк. арк., *особистий внесок автора*: узагальнено особливості

ідентифікації різних форм господарювання в Україні та країнах–членах ЄС, 0,33 друк. арк.).

18. Зінчук Т. О., **Куцмус Н. М.** Методологічні підходи до оцінки умов та результатів сільського розвитку. *Вісник ЖНАЕУ*. 2010. № 1 (26), т. 2. С. 3–11. (0,73 друк. арк., *особистий внесок автора*: проаналізовано європейські підходи до ідентифікації типів сільських територій та їх ролі в політиці розвитку сільської економіки, 0,36 друк. арк.).

19. Зінчук Т. О., **Куцмус Н. М.** Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 1. С. 155–162. (0,75 друк. арк., *особистий внесок автора*: досліджено теоретичні підходи до трактування принад сільських територій як активу для формування стратегій сільського розвитку, 0,38 друк. арк.).

20. Куцмус Н. М. Формування та реалізація гендерно-орієнтованої політики сільського розвитку ЄС. *Збірник наукових праць ТДАТУ. Сер. Економічні науки*. 2012. № 2 (18). С. 210–220. (0,46 друк. арк.).

21. Куцмус Н. М. Методологічні особливості “гендеризації” процесу економічного розвитку. *Інноваційна економіка*. 2012. № 7. С. 31–36. (0,51 друк. арк.).

22. Куцмус Н. М. Гендерна асиметрія сільськогосподарської зайнятості в країнах ЄС. *Економіка та управління АПК*. 2012. № 9 (97). С. 66–71. (0,41 друк. арк.)

23. Куцмус Н. М. Гендерний дисбаланс в сільській економіці країн, що розвиваються. *Вісник ЖНАЕУ*. 2012. № 2 (32), т. 2. С. 9–19. (0,56 друк. арк.).

24. Куцмус Н. М. Гіперінституційне середовище забезпечення гендерної рівності в країнах, що розвиваються. *Наука й економіка*. 2012. № 4 (28), т. 1. С. 316–321. (0,41 друк. арк.).

25. Куцмус Н. М. Гендерні засади розвитку сільської економіки: американська модель. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. Економіка та менеджмент*. 2013. № 6 (57). С. 136–141. (0,56 друк. арк.).

26. Куцмус Н. М. Роль сільських жінок в реалізації Цілей розвитку тисячоліття. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 3.13, т. 1. С. 299–303. (0,56 друк. арк.).

27. Куцмус Н. М. Гендерна нерівність на сільських територіях: оцінка, передумови та наслідки. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова*. 2014. Т. 19, вип. 3. С. 174–179. (0,63 друк. арк.).

28. Зінчук Т. О., **Куцмус Н. М.** Формування соціально-економічного потенціалу сільського господарства в умовах активізації ролі сільських жінок. *Агросвіт*. 2015. № 1. С. 14–18. (0,81 друк. арк., *особистий внесок автора*: доведено, що гендерна нерівність у сільському господарстві є причиною технологічного відставання жінок, негативно впливає на ефективність виробництва та стан екологічного середовища, сповільнює динаміку сільського розвитку, 0,53 друк. арк.).

29. Соціально-економічні особливості ринкового обігу сільськогосподарських земель: вітчизняний та європейський досвід / Т. О. Зінчук, В. Є. Данкевич, **Н. М. Куцмус**, О. Д. Ковальчук. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 7. С. 49–62. (0,69 друк. арк., особистий внесок автора: узагальнено особливості землекористування в країнах-членах ЄС, 0,15 друк. арк.).

#### **1.4. Наукові праці в інших наукових виданнях:**

30. Куцмус Н. М. Case-study диверсифікації сільського підприємництва в країнах-членах ЄС. *Практичний посібник з організації та ведення бізнесу на сільських територіях* / [Т. О. Зінчук, Т. В. Усюк, Л. М. Левківська та ін.]; за ред. д. е. н., проф. Т. О. Зінчук, к. е. н. Т. В. Усюк. Київ : Центр учбової літератури, 2018. С. 148–158 (0,62 друк. арк.).

#### **2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:**

31. Куцмус Н. Н. Гендерные проблемы экономического развития Украины в условиях глобализации *Actual problems of economies of post-communist countries at current stage* : Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90th Birth Anniversary of Professor George Papava. Tbilisi : Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU, 2013. P. 301–304. (0,33 друк. арк.).

32. Куцмус Н. М. Гендерна складова сільського розвитку. *Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячені 10-річчю факультету аграрного менеджменту. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 292–294. (0,17 друк. арк.).

33. Куцмус Н. М. Гендерні аспекти забезпечення сталого сільського розвитку. *Сталий розвиток підприємств, регіонів, країн* : матеріали міжнародної наукової конференції. Донецьк : Національний гірничий університет, 2012. Т. 1. С. 45–46. (0,14 друк. арк.).

34. Куцмус Н. М. Теоретичні підходи до ідентифікації гендеру в економічних дослідженнях. *Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку* : матеріали ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції. Львів : ЛЕФ, 2012. С. 8–9. (0,16 друк. арк.).

35. Куцмус Н. М. Тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах глобалізації. *Наука на службі сільського господарства* : матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Миколаїв : Миколаївська ДСДС 133, 2013. С. 117–118. (0,13 друк. арк.).

36. Куцмус Н. М. Гендерна оцінка проблеми сільської бідності в умовах глобалізації. *Пріоритети, напрями та сучасні чинники розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Херсон : Гельветика, 2013. С. 99–100. (0,23 друк. арк.).

37. Куцмус Н. М. Особливості світових підходів до імплементації гендеру в політику розвитку сільської економіки. *Наукові читання – 2013* : матеріали науково-практичної конференції. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2013. Т. 2. С. 292–295. (0,37 друк. арк.).

38. Куцмус Н. М. Методологія гендерних економічних досліджень в контексті теорій влади. *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2013. С. 147–151. (0,22 друк. арк.).

39. Зінчук Т. О., **Куцмус Н. М.** Роль сільської економіки в економічному зростанні країни. *Наукові читання – 2014* : матеріали науково-практичної конференції. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. Т. 2. С. 212–215. (0,59 друк. арк., *особистий внесок автора*: обґрунтовано теоретичний концепт системи сільської економіки з позицій її ролі в економічному розвитку країни, 0,20 друк. арк.).

40. Куцмус Н. М. Роль кооперативів у розширенні економічних можливостей сільських жінок. *Кооперативні читання: 2014 рік* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир : ЖНАЕУ, 2014. С. 301–309. (0,46 друк. арк.).

41. Куцмус Н. М. Неоруралізм як сучасний методологічний підхід до розвитку сільської економіки. *Кооперативні читання: 2015 рік* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир : ЖНАЕУ. 2015. С. 214–218. (0,29 друк. арк.).

42. Куцмус Н. М. Трудовий потенціал сільської економіки: гендерний аспект. *Розвиток національної економіки: теорія і практика* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль : Крок. 2015. С. 283–285. (0,32 друк. арк.).

43. Куцмус Н. М. Гендер та інновації в розвитку сільської економіки / *Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій* : матеріали IV Міжнародного наук.-практ. форуму. Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 123–128. (0,18 друк. арк.).

## АНОТАЦІЯ

**Куцмус Н.М. Розвиток сільської економіки в умовах глобалізації: теорія, методологія, гендерний вимір.** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Житомирський національний агроекологічний університет Міністерства освіти і науки України, м. Житомир, 2019.

У дисертаційній роботі систематизовано та розвинено теоретико-методологічні та прикладні засади дослідження гендерних особливостей розвитку сільської економіки в умовах глобалізації. Теоретично аргументовано невідповідність агроцентричної моделі сільської економіки викликам глобалізованого гуманістичного суспільства та переваги багатофункціональної

моделі, розроблено методологію формування гендерних імперативів процесу її розвитку як відкритої соціально-економічної системи. Виявлено особливості формування моделей розвитку сільської економіки, що притаманні окремим країнам та регіонам світу, в контексті реалізації гендерної політики. Здійснено аналіз сучасних тенденцій розвитку сільських територій та проведено оцінку соціальних й еколого-економічних наслідків функціонування сільської економіки, доведено її гендерну асиметричність. Розроблено методичний інструментарій оцінювання проблеми гендерної нерівності в системі сільської економіки та обґрунтовано методологію дослідження її впливу на добробут сільського населення, здійснено моніторинг участі сільських жінок в реалізації цілей глобального розвитку. Обґрунтовано перспективи розвитку сільської економіки на засадах мейнстрімінгу гендерної рівності, принципів інклюзивності, диверсифікації сільського бізнесу і просування знань та інновацій.

**Ключові слова:** розвиток, сільська економіка, сільський розвиток, глобалізація, гендер, гендерна рівність.

## SUMMARY

**Kutsmus N.M. Rural Economy Development under Conditions of Globalisation: Theory, Methodology, Gender Dimension.** – Manuscript.

Thesis for a Doctor's Degree in Economics, in Speciality 08.00.03 – Economics and Management of the National Economy. Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, 2019.

The dissertation explores theoretical, methodological and applied basis of research of rural economy development gender peculiarities under conditions of globalization. Theoretical part of dissertation is focused on systematization and development of theories and models of rural economy according to the modern paradigm of neoruralizm. Moreover, it attempts to identify rural economy as a system that is able to transform endogenic potential of rural areas into certain level of rural development. The advantages of the multifunctional rural economy are justified. The level of human capital development, the bearers of which in globalized society are both men and women, is determined as a key factor of rural economy socioeconomic growth. Institutional frameworks of research help to integrate gender as a social institution, through which rural economy system is formed under the influence of social structure of society, in particular its gender parameters. The importance of focusing on gender peculiarities of rural economy development is argued as an approach allowing the differentiation of roles, responsibilities, opportunities and privileges available to men and women in rural society. The methodology of forming gender imperatives of multifunctional rural economy development as an open socioeconomic system is grounded.

Based on gender research at global and national levels, the differentiation of conceptual approaches of rural gender problems solving in world countries are identified. The existence of a close interconnection between gender equality and economic development of country is proved. The main reasons of gender inequality

in rural economy of developing countries are determined: discrimination of rural women in education and labor market, community and resource management; restrictions of their mobility; feminized labor-intensive households and agricultural production; priority of investing development of boys, but not girls. It is underlined that highly developed countries also are faced with gender inequality but it has got latent character and is the result of neoliberal reforms, the limited efforts in resolving the conflict between career growth and family responsibilities. Interaction of gender and agricultural policies serves as a strategic base of forming gender sensitive environment for rural development, which helps to rethink women's role from beneficiaries of development programs to drivers of social and economic changes. According to the progressive trends and global priorities, gender equality is a part of sustainable development goals, advocating of which is the result of building gender sensitive hyper institutional environment.

According to the identified trends in rural development, it is argued that rural economy is faced with the problem of discrepancies of qualitative and quantitative parameters of the social capital of rural areas to the objective needs of economic growth. Production parameters of rural economy and insufficient level of ecological culture and responsibility of agrarian business create environmental threats to sustainable development. The system effect of these factors is determined through the negative global environmental profile of the country. Economic prospects for rural development in Ukraine are determined by formation of a bipolar agricultural model, which combines large-scale agribusiness and private households, opposite by technological and innovative potential. The crisis of rural areas development visualized the existence of macro-, meso- and micro-level gender asymmetries, which has various reasons and displays depending on the hierarchical level of rural economy. The main of them are the gap in economic activity and wages, the educational potential of men and women; vertical and horizontal segregation of labor; the disparity in the division of responsibilities in household management; the exclusiveness of the role of women in reproductive function, etc. The nature of the identified asymmetries suggests a lack of inclusiveness of rural economy for women.

Evaluation of gender inequality in functioning of rural economy and asymmetry of access to opportunities for men and women was done by adapting the methodology of UNDP. According to the results of analysis, there is no sustainable tendency to reduce losses in human development due to gender imbalances in the economic, educational, managerial and demographic spheres of rural development. The value of the gender inequality index for the rural population in comparison to its level for Ukrainian population as a whole demonstrates the discrimination of rural women and argues the necessity for reformatting and expanding gender roles on the basis of modern philosophy of gender mainstreaming. Used human centred research methodology is based on interpretation of population's well-being as a key indicator of rural economy development. Modelling of gender inequality impact on the material well-being of rural population proves the inverse interdependence, which serves as an argument for overcoming of all forms of discrimination and achievement of gender parity in rights and opportunities in social development and economic growth of rural areas.



The perspectives of rural economy development with orientation on gender equality are based on the gender mainstreaming, forming the inclusive model of development, diversification of rural business, providing gender-sensitive approach to transfer of knowledge and innovations. Implementation of gender mainstreaming concept into rural economy development policy allows political events and initiatives through the systematic inclusion of gender issues, priorities and needs of women and men in activities of all state institutions, promoting gender equality, mobilization of available instruments to achieve it. It is grounded that inclusive model of rural economy development, oriented at growth of population's material well-being, as well as formation of conditions for social cohesion and environment preservation, promotes reduction of poverty through employment and improvement of labour market and is the most responsible among the global priorities of sustainable development. Given the economic aspect of gender inequality in rural areas, diversification of rural business has critical importance under conditions of narrowing the social sphere of rural areas that increases the risks of further exclusion of women from labour market, diminishing their economic empowerment. It is underlined, that guaranteeing gender inclusion, taking into account the social consequences and the strength of market relations, accentuation on leadership are the key conditions of the effective process of innovative development.

**Key words:** development, rural economy, rural development, globalization, gender, gender equality.

## АННОТАЦИЯ

**Куцмус Н.М. Развитие сельской экономики в условиях глобализации: теория, методология, гендерное измерение. – Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. Житомирский национальный агроэкологический университет Министерства образования и науки Украины, Житомир, 2019.

В диссертационной работе систематизированы и развиты теоретико-методологические и прикладные основы исследования гендерных особенностей развития сельской экономики в условиях глобализации. Теоретически аргументированно несоответствие агроцентрической модели сельской экономики вызовам глобализационного гуманистического общества и преимущества многофункциональной модели преимущества многофункциональной сельской экономики, разработана методология формирования гендерных императивов процесса ее развития как открытой социально-экономической системы. Выявлены особенности формирования моделей развития сельской экономики, которые присущи отдельным странам и регионам мира, в контексте реализации гендерной политики. Осуществлен анализ современных тенденций развития сельских территорий и дана оценка социальных и эколого-экономических последствий функционирования сельской экономики, доказана ее гендерная асимметричность. Разработан методический инструментарий оценки проблемы гендерного неравенства в

системе сельской экономики и обоснованно методологию исследования ее влияния на благосостояние сельского населения, осуществлен мониторинг участия сельских женщин в реализации целей глобального развития. Обоснованы перспективы развития сельской экономики на основе мейнстриминга гендерного равенства, принципов инклюзивности, диверсификации сельского бизнеса, продвижения знаний и инноваций.

**Ключевые слова:** развитие, сельская экономика, сельское развитие, глобализация, гендер, гендерное равенство.

Підписано до друку 22.04.2019 р.  
Папір друкарський. Друк офсетний.  
Гарнітура Times New Roman.  
Ум. друк. арк. 2,6. Формат 60x90/16.  
Наклад 100 примірників. Зам. № 124.

Віддруковано з готових оригіналів-макетів автора  
Свідоцтво суб'єкта про державну реєстрацію ДК №3402 від 23.02.2009 р.  
Житомирський національний агроекологічний університет, 2019  
10008, м. Житомир, вул. бульвар Старий, 7